bestur books.wordpress.com
بسم اللہ الرحمن الرحیم
صرف بہائی
جدید مجدول
تالیف
علامہ بہاؤ الدین عاملیؒ
ناشر
قدیمی کتب خانہ
مقابل آرام باغ ۔ کراچی

صرف بہائی

جدید مجدول

تالیف

علامہ بہاؤ الدین عاملیؒ

☆

ناشر

قدیمی کتب خانہ

مقابل آرام باغ۔ کراچی ۱

لغات:۔ اسم:۔ بالکسر نام ۱۲ رَجُلٌ:۔ مرد۔ ضَرَبَ رَجُلٌ:۔ زد مرد ۱۲ دَحْرَجَ زَیْدٌ:۔ سنگ گردانید زید ۱۲ فَرَسٌ اسپ۔ مِنْ از اِلیٰ:۔ تا برائے غایت۔ جَعْفَرٌ نام مرد۔ سَفَرْجَلٌ نام میوۂ مشہور بہی در پنجابی مِیْزَانٌ:۔ ترازو

بدان[عہ] اَسْعَدَکَ اللّٰہُ تَعَالیٰ فِی الدَّارَیْنِ کہ کلماتِ لغتِ عرب بر سہ قسم است۔ اسم است و فعل است و حرف است۔ اسم چوں رَجُلٌ و فَرَسٌ و فعل چوں ضَرَبَ و دَحْرَجَ و حرف چوں مِنْ و اِلیٰ۔ اسم بر سہ قسم است ثلاثی و رباعی و خماسی۔ ثلاثی سہ حرفی را گویند چوں زَیْدٌ۔ و رباعی چہار حرفی را گویند چوں جَعْفَرٌ۔ و خماسی پنج حرفی را گویند چوں سَفَرْجَلٌ۔ و فعل بر دو قسم است ثلاثی و رباعی۔ ثلاثی چوں ضَرَبَ۔ و رباعی چوں دَحْرَجَ بدانکہ میزان کلام عرب فا و عین و لام ست چوں جمع کنی فعل شود و حرف بر دو قسم است حرف[عہ] اصلی و حرف زائدہ۔ حرف اصلی آنست کہ در مقابلہ فا و عین و لام بود چوں ضَرَبَ بر وزن فَعَلَ و حرف زائدہ آنست کہ در مقابلہ ایں حروف نبود چوں اَکْرَمَ بر وزن اَفْعَلَ۔ و بدانکہ حرف اصلی در ثلاثی سہ ست۔ فا و عین و یک لام چوں ضَرَبَ بر وزن فَعَلَ۔ و حرف اصلی در رباعی چہار است، فا و عین و دو لام چوں دَحْرَجَ بر وزن فَعْلَلَ۔ و حرف اصلی در خماسی پنج ست۔ فا و عین و سہ لام چوں جَحْمَرِشٌ بر وزن فَعْلَلِلٌ۔ بدانکہ ثلاثی بر دو قسم ست ثلاثی مجرد و ثلاثی مزید فیہ۔ ثلاثی مجرد آنست کہ

عہ مراد ازیں حرف ہجا است نہ قسم کلمہ کذا فی شرح صرف بہائی ۱۲

عہ تعریف اسم و فعل و حرف قسم کلمہ در فصول اکبری موجود است از انجا طلب باید کرد ۱۲ جَحْمَرِشٌ بفتح جیم و میم و کسر راء زن بسیار پیر۔ وزن قبیح و خرگوش شیر دہندہ بچہ را و افعی زشت پوست ۱۲ جَحَامِرُ جمع منتخب جَحْمَرِشٌ پیرزن وزن بدخو۔ و مادۂ شتر شیر دار و اژدہا۔ چنانکہ گفتہ۔ بیت

؎ پیرزن باشد دگر ہم زن کہ دارد خوئے بد: مادہ اشتر کہ دارد شیر چارم اژدہا ۱۲

برسہ حرف اصلی او چیزے زیادہ نبود چوں ضَرَبَ بروزن فَعَلَ و ثلاثی مزید فیہ آنست کہ از حرف اصلی او چیزے زیادہ بود چوں اَكْرَمَ[1] بروزن اَفْعَلَ ۔ و رباعی نیز بر دو قسم ست رباعی مجرد و رباعی مزید فیہ ۔ رباعی مجرد آنست کہ بر چہار حرف اصلی او چیزے زیادہ نبود ۔ چوں دَحْرَجَ بروزن فَعْلَلَ و رباعی مزید فیہ آنست کہ از چہار حرف اصلی او چیزے زیادہ بود چوں تَدَحْرَجَ بروزن تَفَعْلَلَ ۔ و خماسی نیز بر دو قسم ست خماسی مجرد و خماسی مزید فیہ خماسی مجرد آنست کہ بر پنج حرف اصلی او چیزے زیادہ نبود چوں جَحْمَرِشٌ بروزن فَعْلَلِلٌ و خماسی مزید فیہ آنست کہ از پنج حرف اصلی او چیزے زیادہ بود چوں خَنْدَرِيْسٌ[2] بروزن فَعْلَلِيْلٌ ۔ بدانکہ جملہ اقسام اسم[3] و فعل از ہفت قسم بیروں نیست ۔ صحیح است[4] یا مہموز[6] یا مضاعف یا مثال یا اجوف یا ناقص یا لفیف ۔ صحیح آنست کہ در مقابلہ فا و عین و لام کلمہ اسم یا فعل حرف علت[5] و ہمزہ و تضعیف نبود چوں ضَرْبٌ (اسم ۱۲) و ضَرَبَ (فعل ۱۲) بروزن فَعْلٌ و فَعَلَ ۔ و حرف علت[5] سہ اند واو و الف و یا چوں جمع کنی وای شود ۔ مہموز[6] آنست کہ یک حرف اصلی او ہمزہ بود و مہموز بر سہ قسم ست مہموز الفاء و مہموز العین و مہموز اللام ۔ مہموز الفاء آنست کہ در مقابلہ فا کلمہ اسم یا فعل ہمزہ بود چوں اَمْرٌ (اسم ۱۲) و اَمَرَ (فعل ۱۲) بروزن فَعْلٌ و فَعَلَ و مہموز العین آنست کہ در مقابلہ عین کلمہ اسم یا فعل ہمزہ بود چوں سُؤْلٌ و سَأَلَ ۔ بروزن فُعْلٌ و فَعَلَ ۔ و مہموز اللام آنست کہ در مقابلہ اسم یا فعل ہمزہ بود چوں قَرْءٌ و قَرَءَ بروزن فَعْلٌ و فَعَلَ ۔ و مضاعف آنست کہ دو حرف اصلی او از یک جنس باشند و مضاعف بر دو قسم است ، مضاعف ثلاثی و مضاعف رباعی ، مضاعف ثلاثی آنست کہ در مقابلہ عین و لام کلمہ اسم یا فعل دو حرف از یک جنس باشند چوں مَدٌّ[7] (اسم ۱۲) و مَدَّ (فعل ۱۲) کہ در اصل مَدْدٌ و مَدَدَ بودہ است بروزن فَعْلٌ و فَعَلَ ۔ و مضاعف رباعی آنست کہ در مقابلہ فا و لام اولی و

---

[1] اَكْرَمَ رَجُلٌ رَجُلًا بزرگی داد یک مرد مردے را ۱۲ [2] خَنْدَرِيْسٌ شراب و گندم کہنہ ۱۲ منتخب مثلہ عَلَطْلِيْسٌ بروزن زَنْجَبِيْلٌ دختر نازک رکذا فی الصراح ۱۲) [3] بدانکہ علامت اسم آنست کہ الف و لام یا حرف جر در اولش باشد ۔ چوں اَلْحَمْدُ و بزیدٍ یا تنوین در آخرش باشد چوں زَيْدٌ یا مسند الیہ باشد چوں زَيْدٌ قَائِمٌ یا مضاعف باشد چوں غُلَامُ زَيْدٍ یا مصغر باشد چوں قُرَيْشٌ یا منسوب باشد چوں بَغْدَادِيٌّ یا مثنی باشد چوں رَجُلَانِ یا مجموع باشد چوں رِجَالٌ یا موصوف باشد چوں جَاءَ رَجُلٌ عَالِمٌ یا تائے متحرک بدو پیوند ۔ چوں ضَارِبَةٌ ۱۲ ۔ نحو میر برمہ [4] شاعر گفتہ : صحیح ست و مثال ست و مضاعف ، لفیف و ناقص و مہموز و اجوف ۱۲ [5] شاعر گفتہ : حرف علت نام کردند واو و الف و یائے را ، ہر کرا درد رسد لاچار گوید وائے را ، [6] مہموز در لغت ہمزہ دادہ شدہ را گویند و نزد صرفیاں آنکہ در مقابلہ فاء و عین و لام او ہمزہ بود ۱۲ منہ لغات ۔ اَمَرَ : فرمود ۔ سَأَلَ : پرسید ۔ قَرَءَ : خواند [7] مَدٌّ : کشیدن ۔ مَدَّ : کشید ۔ زَلْزَلَةٌ : جنبانیدن و لرزانیدن ۔ زَلْزَلَ : جنبانید ۱۲ ۔

عین ولام ثانی اسم یا فعل دو حرف از یک جنس باشند چوں زَلْزَلٌ و زِلْزَالاً بروزن فَعْلَلٌ و فِعْلَالاً۔ ومثال آنست کہ در مقابلہ فا کلمہ اسم یا فعل حرف علت بود چوں وَصْلٌ و وَصَلَ بروزن فَعْلٌ و فَعَلَ۔ واجوف آنست کہ در مقابلہ عین کلمہ اسم یا فعل حرف علت بود چوں قَوْلٌ وقَالَ و بَیْعٌ و بَاعَ بروزن فَعْلٌ و فَعَلَ۔ وناقص آنست کہ در مقابلہ لام کلمہ اسم یا فعل حرف علت بود چوں غَزْوٌ و غَزَا و رَمْیٌ و رَمٰی بروزن فَعْلٌ و فَعَلَ۔ ولفیف بر دو قسم است۔ لفیف مفروق ولفیف مقرون۔ لفیف مفروق آنست کہ در مقابلہ فاء ولام کلمہ اسم یا فعل حرف علت بود چوں وَقْیٌ و وَقٰی بروزن فَعْلٌ و فَعَلَ۔ لفیف مقرون آنست کہ در مقابلہ عین ولام کلمہ اسم یا فعل حرف علت بود چوں طَیٌّ و طَوٰی و حَیٌّ و حَیِيَ بروزن فَعْلٌ و فَعَلَ یا فَعِلَ۔ بدانکہ اسم بر دو قسم است اسم جامد و اسم مصدر۔ اسم جامد آنست کہ از وے چیزے اشتقاق کردہ نشود و در آخر معنے فارسیؔ او دال ونون یا تا ونون نباشد چوں رَجُلٌ و فَرَسٌ۔ مصدر آنست کہ از وے چیزے اشتقاق کردہ شود و در آخر معنے فارسیؔ او دال ونون یا تا ونون باشد چوں اَلضَّرْبُ زدن۔ وَالْقَتْلُ کشتن۔

تعلیلات قَالَ وبَاعَ دراصل قَوَلَ و بَیَعَ بود بروزن فَعَلَ واو ویا متحرک ماقبل آں مفتوح۔ آں واو ویا را بالف بدل کردند قَالَ و بَاعَ شد۔ ۱۲

غَزَا و رَمٰی و طَوٰی و وَقٰی دراصل غَزَوَ و رَمَیَ و طَوَیَ و وَقَیَ بود بروزن فَعَلَ واو ویا متحرک ماقبل آں مفتوح۔ واو ویا را بالف بدل کردند غَزَا و رَمٰی و طَوٰی و وَقٰی شد ۱۲ طَیٌّ دراصل طَوْیٌ بود بروزن فَعْلٌ واو ویا باہم آمدند اول ازیشاں ساکن بود واو را بیا بدل کردند بعدہٗ یا را دریاء ادغام کردند لاتحاد الجنسین طَیٌّ شد ۱۲ منہ

اللّٰھم اغفر لکاتبہ ولمن سعٰی فیہ۔

---

۱ وَصْلٌ پیوستن وَصَلَ پیوست
۲ قَوْلٌ گفتن قَالَ گفت بَیْعٌ خریدن و فروختن بَاعَ خرید یا فروخت ۱۲
۳ غَزْوٌ قصد کردن وجنگ کردن۔ غَزَا جنگ کرد رَمْیٌ تیر انداختن رَمٰی تیر انداخت ۱۲
۴ وَقْیٌ نگہداشتن وَقٰی نگہداشت ۱۲-۱۲
۵ طَیٌّ نوردیدن طَوٰی نوردید حَیٌّ زندہ کردن حَیِيَ زندہ کرد ۱۲

اوزانِ مصادرِ مشہورہ و غیر مشہورہ[1]

مصدر	وزن	معنی	مصدر	وزن	معنی	مصدر	وزن	معنی
حَمْدٌ	فَعْلٌ	ثنا کردن	قَبُولٌ	فَعُولٌ	پذیرفتن	لُکْنُونَۃٌ	فُعْلُولَۃٌ	درماندگی در سخن
شِعْرٌ	فِعْلٌ	دانستن	رُکُوبٌ	فُعُولٌ	چشم داشتن	بَاقِیَۃٌ	فَاعِلَۃٌ	باز ماندن
شُکْرٌ	فُعْلٌ	سپاس داشتن	أُلُوھَۃٌ	فُعُولَۃٌ	پرستیدن	دُھْنِیَۃٌ	فُعْلِیَۃٌ	آرام کردن
رَحْمَۃٌ	فَعْلَۃٌ	بخشودن	دَعْوٰی	فَعْلٰی	دعوی کردن	خَیْزَلٌ	فَیْعَلٌ	فیصل
عِفَّۃٌ	فِعْلَۃٌ	پارسا شدن	ذِکْرٰی	فِعْلٰی	یاد کردن	سُودَدٌ	فُعْلَلٌ	سیادۃ کردن
قُدْرَۃٌ	فُعْلَۃٌ	توانا شدن	بُشْرٰی	فُعْلٰی	مژده دادن	تَیْقُورٌ	فَیْعُولٌ	آرام کردن
فَرَحٌ	فَعَلٌ	شادمانی کردن	خَیْطَفٰی	فَیْعَلٰی	شتابی کردن	عِلَّوْدٌ	فِعَّوْلٌ	درد شکم
لَعِبٌ	فَعِلٌ	بازی کردن	خَیْسَرٰی	فَیْعَلٰی	گمراه کردن	ھِجْرٌ	فِعْلٌ	مہاجرت
کِبَرٌ	فِعَلٌ	کلاں سال شدن	*	*	*	أُفْکَلٌ	أَفْعَلٌ	لرزہ
سُرًی	فُعَلٌ	بہ شب رفتن	شَنَآنٌ	فَعَلَانٌ	دشمنی کردن	إِرْزِیزٌ	إِفْعِیلٌ	〃
رُحُمٌ	فُعُلٌ	نرمی کردن	دِرْیَانٌ	فِعْلَانٌ	دریافتن	أُزْبِیٌّ[2]	أُفْعُولٌ	سرعت
خَزَنَۃٌ	فَعَلَۃٌ	جمع کردن	قُرْآنٌ	فُعْلَانٌ	خواندن	تِمْشَاءٌ	تِفْعَالٌ	رفتن
سَرِقَۃٌ	فَعِلَۃٌ	دزدی کردن	قَطِرَانٌ	فَعِلَانٌ	گندک رال	تُھْلُوکٌ	تُفْعُولٌ	ہلاک کردن
ذَھَابٌ	فَعَالٌ	رفتن	عِرْفَانٌ	فِعْلَانٌ	معرفت	مَطْلَعٌ	مَفْعَلٌ	بالا آمدن
قِیَامٌ	فِعَالٌ	ایستادن	فُرْکَانٌ	فُعْلَانٌ	بغض کردن	مَطْلِعٌ	مَفْعِلٌ	〃
سُؤَالٌ	فُعَالٌ	پرسیدن	عَلَانِیَۃٌ	فَعَالِیَۃٌ	ظاہر کردن	مَقْدُرَۃٌ	مَفْعُلَۃٌ	توانا شدن
دَلَالَۃٌ	فَعَالَۃٌ	رہنمائی کردن	عَیْشُوشَۃٌ	فَیْعُولَۃٌ	گزارہ کردن	تَھْلُکَۃٌ	تَفْعُلَۃٌ	ہلاک کردن
رِسَالَۃٌ	فِعَالَۃٌ	پیغام بردن	أُلُوھِیَّۃٌ	فُعُولِیَّۃٌ	پرستیدن	مِقْدَارٌ	مِفْعَالٌ	توانا شدن
بُغَایَۃٌ	فُعَالَۃٌ	نامہربانی و ستم و زنا کردن	خَطَفٰی	فَعَلٰی	شتابی کردن	مَشْعُورٌ	مَفْعُولٌ	شعور احساس
ذَبِیبٌ	فَعِیلٌ	نرم کردن	دَیْمُومَۃٌ	فَیْعُولَۃٌ	ہمیشگی کردن	مَشْعُورَۃٌ	مَفْعُولَۃٌ	〃
صَرِیمَۃٌ	فَعِیلَۃٌ	قطع کردن کارے						

[1] اوزان مصادر مبالغہ:۔ تَلْعَابٌ تَفْعَالٌ۔ تِقِطَّاعٌ تِفِعَّالٌ۔ کِذَّابٌ فِعَّالٌ۔ فِخِّیرٰی فِعِّیلٰی۔ فِخِّیرَاءُ فِعِّیلَاءُ۔ غُلُبّٰی فُعُلّٰی۔ غِلِبّٰی فِعِلّٰی۔ غُلُبَّۃٌ فُعُلَّۃٌ۔ بَغَلَّۃٌ فَعَلَّۃٌ۔ سَاکُونَۃٌ فَاعُولَۃٌ۔ جَبَرُوتٌ فَعَلُوتٌ۔ غِلِبّٰی فِعِلّٰی جَبَرُوتٰی فَعَلُوتٰی جَبْرِیَّۃٌ فَعْلِیَّۃٌ جَبَرِیَّۃٌ فَعَلِیَّۃٌ جِبِرِّیَّۃٌ فِعِلِّیَّۃٌ جَبُرِیَّۃٌ فَعُلِیَّۃٌ جَبُورَۃٌ فَعُولَۃٌ جَبُّورَۃٌ۔ فَعُّولَۃٌ جَبَرُوَّۃٌ فَعَلُوَّۃٌ جَبَرُوَّۃٌ فَعَلُوَّۃٌ جِبْرِیَاءُ فِعْلِیَاءُ بَغْضَاءُ فَعْلَاءُ ظَلْوَاءُ فَعْلَاءُ عُلْوَاءُ فُعْلَاءُ بَرَکَاءُ فَعَلَاءُ بُرُوکَاءُ فُعُولَاءُ مِطِیطَاءُ فِعِیلَاءُ اھجیریٰ افعیلیٰ اھجیراء افعیلاء العوبۃ افعولۃ ساروراء فاعولاء مشعوراء مفعولاء اصول اکبریہ ص ۳۷ ۱۲۔

[2] أُزْبِیٌّ أَصْلُہٗ أَزْبُوْیٌ بروزن أُفْعُولٌ بود واو و یا بہم آمدند اول ازیشان ساکن بود واو را بیا بدل کردند بعدہٗ یا را در یا ادغام کردند۔ بعدہٗ ضمہ ماقبل یا را بکسرہ بدل کردند برائے مناسبت یا أُزْبِیٌّ شد ۱۲۔

مشتقّات: بدانکہ عرب از بہر مصدر دوازدہ چیزے اشتقاق میکنند :-

ماضی[1]	مضارع[2]	اسم فاعل[3]	اسم مفعول[4]	جحد[5]	نفی[6]
امر[7]	نہی[8]	اسم زمان[9]	اسم مکان[10]	اسم آلہ[11]	اسم تفضیل[12]

۱- ماضی	زمانہ گذشتہ را گویند	۷- امر	فرمودن کارے
۲- مضارع	زمانہ آئندہ[ع] را گویند	۸- نہی	باز داشتن از کارے
۳- اسم فاعل	نام کار کنندہ را گویند	۹- اسم زمان	نام وقت کردن کارے
۴- اسم مفعول	نام کار کردہ شدہ را گویند	۱۰- اسم مکان	نام جائے کردن کارے
۵- جحد	انکار ماضی را گویند	۱۱- اسم آلہ	نام آنچہ کار بلاے کنند
۶- نفی	انکار مستقبل را گویند	۱۲- اسم تفضیل	نام بہتر را گویند

امثلہ دوازدہ[12] اقسام بطریق اختصار برائے حفظ مبتدیاں مذکور میگردد

صرف صغیر فعل صحیح ثلاثی بر وزن فَعَلَ يَفْعِلُ[1] چوں اَلضَّرْبُ زدن

ضَرَبَ	يَضْرِبُ	ضَرْبًا	فَهُوَ ضَارِبٌ	وَضُرِبَ	يُضْرَبُ	ضَرْبًا	فذاك مَضْرُوبٌ
لَمْ يَضْرِبْ	لَمْ يُضْرَبْ	لَا يَضْرِبُ	لَا يُضْرَبُ	لَنْ يَضْرِبَ	لَنْ يُضْرَبَ	الامر منه اِضْرِبْ	لِتُضْرَبْ
لِيَضْرِبْ	لِيُضْرَبْ	والنهي عنه لَا تَضْرِبْ	لَا تُضْرَبْ	لَا يَضْرِبْ	لَا يُضْرَبْ	الظرف منه مَضْرِبٌ	مَضْرِبَانِ
مَضَارِبُ	مُضَيْرِبٌ	والآلة منه	مِضْرَبٌ	مِضْرَبَانِ	مَضَارِبُ	مُضَيْرِبٌ	مِضْرَبَةٌ
مِضْرَبَتَانِ	مَضَارِبُ	وَمُضَيْرِبَةٌ	مِضْرَابٌ	مِضْرَابَانِ	مَضَارِيْبُ	مُضَيْرِيْبٌ	مُضَيْرِيْبَةٌ
افعل التفضيل للمذكر منه	اَضْرَبُ	اَضْرَبَانِ	اَضْرَبُوْنَ	اَضَارِبُ	اُضَيْرِبُ	وللمؤنث منه	ضُرْبٰى
ضُرْبَيَانِ	ضُرْبَيَاتٌ	ضُرَبٌ	ضُرَيْبٰى	فعل التعجب منه	مَا اَضْرَبَهٗ	وَاَضْرِبْ بِهٖ	وَضَرُبَ يا ضَرُبَتْ

[1] مصادر متعلق باب فَعَلَ يَفْعِلُ الخضب خضاب کردن الصلب بردار کردن الضرب والمضراب والتضراب زدن۔ الغصب بستم گرفتن الغلب غلبہ کردن القلب باز گردانیدن۔ باز گون کردن و بر دل زدن و دل خرما کشیدن۔ الکذب والکذاب والکاذبۃ و المکذوب والمکذوبۃ والاکذوبۃ دروغ گفتن۔ الکسب کار کردن الثلث سوم شدن المنح۔ دادن النضح آب زدن وتشنگی نشاندن النکاح زن کردن وشوئے کردن و مجامعت کردن الجلد بر پوست زدن الزید عطا دادن العدّ شمار کردن الفصد رگ زدن القصد آہنگ کردن الکبد بر جگر زدن الحفر زمین کندن الصبر شکیبائی کردن و باز داشتن المغفرۃ والغفرۃ والغفران آمرزیدن القدیر والقدرۃ والقدارۃ والقدران والقدر و توانا شدن الخبز نان پختن و نان دادن۔ الطمس محو کردن العبس والعبوس روئے ترش کردن۔ الخدش خراشیدن۔ الخلط آمیختن۔ الخطف ربودن الحلق موئے ستردن و بر گلوئے زدن۔ الملك والملك بالحرکات الثلث خداوند شدن البتل جدا کردن، الجزل بریدن الختم مہر کردن و قرآن تمام کردن۔ تاج المصادر۔

[ع] پارۂ زمان ۱۲

بدانکہ۔ فعل[1] حدث ست او را محدثے مے باید۔ محدث او فاعل اوست۔ وفاعل فعل واحد بود و تثنیہ بود و جمع بود۔ وہریک ازیں سہ متکلم بود۔ ومخاطب بود۔ وغائب بود۔ وہریک ازیں سہ مذکر بود۔ ومؤنث بود۔ واحد یکے تثنیہ دو۔ جمع زیادہ از دو۔ ومتکلم سخن گو بندہ را گویند۔ مخاطب آنکہ با دے سخن کنند۔ غائب آنکہ از دے سخن کنند۔ مذکر مرد۔ مؤنث زن۔ ماضی بر دو قسم است۔ ماضی معلوم وماضی مجہول[2]۔ ماضی معلوم را چہار دہ صیغہ است۔ شش ازاں غائب را وشش ازاں مخاطب را بود و دو ازاں حکایت نفس متکلم را بود۔ آں شش کہ غائب را بود۔ سہ ازاں[3] مذکر را بود۔ وسہ ازاں مؤنث را بود۔ وآں شش کہ مخاطب را بود۔ سہ ازاں مذکر را بود وسہ ازاں[4] مؤنث را بود وآں دو کہ متکلم را بود۔ یکے ازاں واحد متکلم را بود۔ خواہ مذکر بود آں متکلم خواہ مؤنث و دوم متکلم مع الغیر را بود۔ خواہ تثنیہ بود آں متکلم خواہ جمع۔ خواہ مذکر بود خواہ مؤنث۔ اکنوں معانی وازدہ اقسام بزبان پارسی بیان میکنیم۔ بِعَوْنِ اللّٰہِ تَعَالٰی وَتَوْفِیْقِہٖ،

رَبِّ یَسِّرْ وَلَا تُعَسِّرْ وَتَمِّمْ بِالْخَیْرِ۔

لغات

[1] فعل: کار حدث: کار نو۔ محدث: کار نو کنندہ را گویند۔ فاعل: کار کنندہ ۱۲

[2] ماضی مجہول را نیز چہار دہ صیغہ است۔ مضارع۔ جحد۔ نفی۔ امر ونہی بریں قیاس است ۱۲

[3] سہ ازاں مذکر را بود۔ صیغہ اول واحد مذکر غائب را بود۔ دوم تثنیہ مذکر غائب را بود سوم جمع مذکر غائب را بود۔ سہ صیغہ مذکر مخاطب بر قیاس مذکر غائب است ۱۲

[4] وسہ ازاں مؤنث غائبہ را بود صیغہ اول واحدہ مؤنثہ غائبہ را بود۔ دوم تثنیہ مؤنثہ غائبہ را بود سوم جمع مؤنث غائبہ را بود وشش صیغہ مخاطب بر قیاس شش صیغہ غائب است چنانچہ در جدول صفحہ آئندہ مرقوم است ۱۲ منہ عفی عنہ۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم	✵ ترجمہ صرف کبیر فعل ماضی معلوم ✵			
ضَرَبَ[1]	زد آں یک مرد	در زمانہ گذشتہ[2]	صیغہ واحد مذکر غائب	فعل ماضی معلوم
ضَرَبَا	زد آں دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	〃
ضَرَبُوْا	زدند آں ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر غائبین	〃
ضَرَبَتْ	زد آں یک زن	〃	صیغہ واحد مؤنثہ غائبہ	〃
ضَرَبَتَا	زدند آں دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	〃
ضَرَبْنَ	زدند آں ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث غائبات	〃
ضَرَبْتَ	زدی تو یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر مخاطب	〃
ضَرَبْتُمَا	زدید شما دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین	〃
ضَرَبْتُمْ	زدید شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر مخاطبین	〃
ضَرَبْتِ	زدی تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ	〃
ضَرَبْتُمَا	زدید شما دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین	〃
ضَرَبْتُنَّ	زدید شما ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث مخاطبات	〃
ضَرَبْتُ	زدم من یک مرد یا یک زن	〃	صیغہ واحد متکلم	〃
ضَرَبْنَا	زدیم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع متکلم و تثنیہ متکلم یا صیغہ متکلم مع الغیر	〃

[1] ضَرَبَ را از ضرباً بنا کردند حرف اول مفتوح بود ثانی را نیز فتح دادند و لام کلمہ را مبنی بر فتح کردند و تنوین تمکن را حذف کردند لانہ امارۃ الاسم والفعل لایقبل امارۃ الاسم الا تنوین الترنم ضَرَبَ شد ۱۲

[2] ماضی بمعنے مضارع آمدہ چنانچہ شاعرے گفتہ ؎ آمدہ ماضی بمعنے مضارع چند جا ؛ عطف ماضی بر مضارع در مقام ابتداء ؛ بعد موصول و نداء لفظ حیث کلما ؛ در جزا ر شرط و عطف و ہر دو باشد در دعا ؛ بعد ہمزہ کو برائے تسویہ مستعمل ست ؛ در جوابات قسم یا حرف نفی از لم و لا ؛ در صفت از اسم منکور و خبر از بیشتر ؛ یا دگر ایں جملہ ہا اے طالب راہ ہدا ؛

[3] بدانکہ ضَرَبْتُمَا در اصل ضَرَبْتَ بود چوں بہ تثنیہ رسید دو بار میبایست گفت ضَرَبْتَ زائد (ضربتے) را حذف کردند۔ و عوض از محذوف الف آوردند ضَرَبْتَا شد بعد ازاں میم را آوردہ ما قبل میم را مضموم کردند ضَرَبْتُمَا شد ۱۲ شرح صرف بہائی

[4] بدانکہ ضَرَبْتُمْ در اصل ضَرَبْتَ بودہ است چوں بجمع رسید سہ بار یا بیشتر میبایست گفت ضَرَبْتَ زائد (ضربتے) را حذف کردند و عوض از محذوف واو آوردند کہ علامت جمع است بعد ازاں میم را در آوردند و ما قبل میم را مضموم کردند ضَرَبْتُمُوْا شد و چوں میم و واو ہر دو علامت جمع بودند و بمیم مقصود حاصل بود اکتفا با و نمودہ واو را حذف کردہ ضَرَبْتُمْ گفتہ اند ۱۲ شرح صرف بہائی۔

بدانکہ : ماضی مجہول رانیز چہاردہ صیغہ است برقیاس ماضی معلوم :-

فعل ماضی مجہول	✲ صرف کبیر فعل ماضی مجہول ✲			
ضُرِبَ[لہ]	زدہ شدہ آں یک مرد	در زمانہ گذشتہ	صیغہ واحد مذکر غائب	فعل ماضی مجہول
ضُرِبَا	زدہ شدند آں دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	〃
ضُرِبُوْا	زدہ شدند آں ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر غائبین	〃
ضُرِبَتْ	زدہ شد آں یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث غائبہ	〃
ضُرِبَتَا	زدہ شدند آں دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	〃
ضُرِبْنَ	زدہ شدند آں ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث غائبات	〃
ضُرِبْتَ	زدہ شدی تو یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر مخاطب	〃
ضُرِبْتُمَا	زدہ شدید شما دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین	〃
ضُرِبْتُمْ	زدہ شدید شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر مخاطبین	〃
ضُرِبْتِ	زدہ شدی تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث مخاطبہ	〃
ضُرِبْتُمَا	زدہ شدید شما دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین	〃
ضُرِبْتُنَّ	زدہ شدید شما ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث مخاطبات	〃
ضُرِبْتُ	زدہ شدم من یک مرد یا یک زن	〃	صیغہ واحد متکلم	〃
ضُرِبْنَا	زدہ شدیم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع متکلم	〃

[لہ] ضُرِبَ الخ از ضَرَبَ الخ بنا کردند حرف اول را ضمہ دادند ثانی را کسرہ ضُرِبَ الخ شد ۱۲ عمدۃ الجواب فی ابنیۃ الابواب، ۱۲-۱۲-۱۲

بدانکہ :- مضارع را نیز چہاردہ صیغہ است برقیاس ماضی معلوم :-

فعل مضارع معلوم	صرف کبیر فعل مضارع معلوم			
يَضْرِبُ [١]	میزند یا خواہد زد آں یک مرد	در زمانہ حال یا استقبال	صیغہ واحد مذکر غائب	فعل مضارع معلوم
يَضْرِبَانِ	میزنند یا خواہند زد آں دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	〃
يَضْرِبُوْنَ	میزنند یا خواہند زد آں ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر غائبین	〃
تَضْرِبُ	میزند یا خواہد زد آں یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث غائبہ	〃
تَضْرِبَانِ	میزنند یا خواہند زد آں دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	〃
تَضْرِبْنَ	میزنند یا خواہند زد آں ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث غائبات	〃
تَضْرِبُ	میزنی یا خواہی زد تو یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر مخاطب	〃
تَضْرِبَانِ	میزنید یا خواہید زد شما دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین	〃
تَضْرِبُوْنَ	میزنید یا خواہید زد شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر مخاطبین	〃
تَضْرِبِیْنَ	میزنی یا خواہی زد تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث مخاطبہ	〃
تَضْرِبَانِ	میزنید یا خواہید زد شما دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین	〃
تَضْرِبْنَ	میزنید یا خواہید زد شما ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث مخاطبات	〃
اَضْرِبُ	میزنم یا خواہم زد من یک مرد یا یک زن	〃	صیغہ واحد متکلم	〃
نَضْرِبُ	میزنیم یا خواہیم زد ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع متکلم	〃

[١] يَضْرِبُ تَضْرِبُ اَضْرِبُ نَضْرِبُ را از ضَرَبَ بنا کردند یک حرف مفتوح را از حرف اَتَیْنَ بسکون فاء کلمہ در اولش در آوردہ فتح عین کلمہ را بہ کسرہ بدل کردند بعدہ لام کلمہ را ضمہ اعرابی دادند يَضْرِبُ الخ شد ١٢ کتاب عمدۃ الجواب فی ابنیۃ الابواب ابنیہ الفاظ دیگر در کتاب عمدۃ الجواب موجود است در آنجا باید دید ١٢

بدانکہ مضارع مجہول را نیز چہاردہ صیغہ است بر قیاس ماضی معلوم :-

فعل مضارع مجہول	✵ صرف کبیر فعل مضارع مجہول ✵			
يُضْرَبُ[١]	زدہ شود یا زدہ خواہد شد آں یک مرد	در زمان حال یا استقبال	صیغہ واحد مذکر غائب	فعل مضارع مجہول
يُضْرَبَانِ	زدہ شوند یا زدہ خواہند شد آں دو مرداں	″	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	″
يُضْرَبُوْنَ	زدہ شوند یا زدہ خواہند شد آں ہمہ مرداں	″	صیغہ جمع مذکر غائبین	″
تُضْرَبُ	زدہ شود یا زدہ خواہد شد آں یک زن	″	صیغہ واحدہ مؤنث غائبہ	″
تُضْرَبَانِ	زدہ شوند یا زدہ خواہند شد آں دو زناں	″	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	″
يُضْرَبْنَ	زدہ شوند یا زدہ خواہند شد آں ہمہ زناں	″	صیغہ جمع مؤنث غائبات	″
تُضْرَبُ	زدہ شوی یا زدہ خواہی شد تو یک مرد	″	صیغہ واحد مذکر مخاطب	″
تُضْرَبَانِ	زدہ شوید یا زدہ خواہید شد شما دو مرداں	″	صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین	″
تُضْرَبُوْنَ	زدہ شوید یا زدہ خواہید شد شما ہمہ مرداں	″	صیغہ جمع مذکر مخاطبین	″
تُضْرَبِيْنَ	زدہ شوی یا زدہ خواہی شد تو یک زن	″	صیغہ واحدہ مؤنث مخاطبہ	″
تُضْرَبَانِ	زدہ شوید یا زدہ خواہید شد شما دو زناں	″	صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین	″
تُضْرَبْنَ	زدہ شوید یا زدہ خواہید شد شما ہمہ زناں	″	صیغہ جمع مؤنث مخاطبات	″
اُضْرَبُ	زدہ شوم یا زدہ خواہم شد من یک مرد یا یک زن	″	صیغہ واحد متکلم	″
نُضْرَبُ	زدہ شویم یا زدہ خواہیم شد ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	″	صیغہ جمع متکلم	″

[١] يُضْرَبُ الخ را از يَضْرِبُ بنا کردند حرف اول را ضمہ دادند ماقبل آخر را فتح يُضْرَبُ شد کتاب عمدۃ الجواب ١٢۔ سوال۔ حرف اول مضموم و عین کلمہ را مفتوح چرا کردند۔ جواب: تا فرق شود۔ درمیان معلوم و مجہول ١٢ شرح۔

لہ ضَارِبٌ را از یَضْرِبُ بنا کردند یا حرف مضارعہ را حذف کردند فا کلمہ را فتح دادند بعدہٗ میان فا و عین کلمہ الف زائدہ درآوردند بعدہٗ تنوین تمکن درآخرش لاحق نمودند برائے فرق میان اسم و فعل ضَارِبٌ شد ۱۲ العمدة الجواب فی ابنیۃ الابواب ۱۲

صرف کبیر اسم فاعل عہ

اسم فاعل مذکر			اسم فاعل مؤنث		
ضَارِبٌ لہ	یک مرد زننده	صیغۂ واحد مذکر اسم فاعل	ضَارِبَةٌ	یک زن زننده	صیغۂ واحد مؤنث اسم فاعل
ضَارِبَانِ	دو مردان زنندگان	صیغۂ تثنیہ مذکر اسم فاعل	ضَارِبَتَانِ	دو زنان زنندگان	صیغۂ تثنیہ مؤنث اسم فاعل
ضَارِبُوْنَ	ہمہ مردان زنندگان	صیغۂ جمع مذکر اسم فاعل	ضَارِبَاتٌ	ہمہ زنان زنندگان	صیغۂ جمع مؤنث سالم اسم فاعل
ضَرَبَةٌ	ہمہ مردان زنندگان	صیغۂ جمع مذکر مکسر اسم فاعل	ضَوَارِبُ	ہمہ زنان زنندگان	صیغۂ جمع مکسر مؤنث اسم فاعل
ضُرَّابٌ	//	//	ضُرَّبٌ	//	//
ضُرَّبٌ	//	//	ضُوَيْرِبَةٌ	یک زن اندک زننده	صیغۂ واحد مؤنث مصغر اسم فاعل
ضُرُوْبٌ	//	//			
ضُرَبَاءُ	//	//			
ضُرْبَانٌ	//	//			
ضِرَابٌ	//	//			
ضُرُوْبٌ	//	//			
ضُوَيْرِبٌ	یک مرد اندک زننده	صیغۂ واحد مذکر مصغر اسم فاعل			

بدانکہ اسم فاعل بجائے سہ معنے آید برائے متکلم و مخاطب و غائب چنانکہ گوئی۔

اَنَا ضَارِبٌ	من مرد زننده ام
اَنْتَ ضَارِبٌ	تو مرد زننده
هُوَ ضَارِبٌ	او مرد زننده است

عہ بدانکہ اسم فاعل از ثلاثی مجرد بر وزن فاعل مے آید۔ غالباً چوں طَالِبٌ طَالِبَانِ طَالِبُوْنَ طَالِبَةٌ طَالِبَتَانِ طَالِبَاتٌ وگاہے بر وزن فَعِيْلٌ مے آید چوں شَرِيْفٌ وگاہے بر وزن فَعَلٌ مے آید چوں حَسَنٌ وگاہے بر وزن فَعَالٌ وفَعِلٌ وفَعْلٌ وفَعُوْلٌ وفُعَالٌ ہم آید چوں جَبَانٌ وخَشِنٌ وصَعْبٌ وذَلُوْلٌ وشُجَاعٌ و بر وزن فَعْلَانٌ نیز آید چوں رَحْمَانٌ وہر چہ بریں وزن آمده است آں را صفت مشبہ خوانند ۱۲ صرف میر مـ۱ سہ در اسم فاعل زمانہ حال یا استقبال نیز موجود است ہکذا فی تحفۃ الطلباء ۱۲-

ابدانکہ جمع فاعل بر اوزان ذیل مے آید۔
شُرُبٌ جمع شَارِبٌ
بُزُلٌ جمع بَازِلٌ
بُسُلٌ جمع بَاسِلٌ
طُلَّبٌ جمع طَالِبٌ
سَحَرَةٌ جمع سَاحِرٌ
سُحَرَةٌ جمع سَاحِرٌ
قُضَاةٌ جمع قَاضٍ
ہَلْکیٰ جمع ہَالِكٌ
طَہَارٰی جمع طَاہِرٌ
بُذَلَاءُ جمع بَاذِلٌ
حِيْطَانٌ جمع حَائِطٌ
صُحْبَانٌ جمع صَاحِبٌ
شَبَابٌ جمع شَابٌّ
جِنَانٌ جمع جَانٌّ
صَحَابَةٌ جمع صَاحِبٌ
نَہَابَةٌ جمع نَاہِبٌ
شُہُوْدٌ جمع شَاہِدٌ
ضَئِيْنٌ جمع ضَائِنٌ
جُہَّالٌ جمع جَاہِلٌ
فَوَارِسُ جمع فَارِسٌ
اَوْدِيَةٌ جمع وَادِی
قَوَارِبُ جمع قَارِبٌ
اَبَاطِيْلُ جمع بَاطِلٌ
ہذا جمع شاذ ۱۲

سہ عفی عنہ عہ سفینۂ صغیرہ ۱۲ - محمد طاہر رحیمی ۱۲

✵ صرف کبیر اسمِ مفعولٌ[1] ✵

مَضْرُوْبٌ[2][3]	یک مرد زدہ شد	در زمانہ حال یا استقبال	صیغہ واحد مذکر اسم مفعول
مَضْرُوْبَانِ	دو مردان زدہ شدگان	//	صیغہ تثنیہ مذکر اسم مفعول
مَضْرُوْبُوْنَ	ہمہ مردان زدہ شدگان	//	صیغہ جمع مذکر اسم مفعول
مَضْرُوْبَةٌ	یک زن زدہ شدہ	//	صیغہ واحدہ مؤنث اسم مفعول
مَضْرُوْبَتَانِ	دو زناں زدہ شدگان	//	صیغہ تثنیہ مؤنث اسم مفعول
مَضْرُوْبَاتٌ	ہمہ زنان زدہ شدگان	//	صیغہ جمع مؤنث سالم اسم مفعول
مَضَارِیْبُ[عہ]	ہمہ زنان زدہ شدگان	//	صیغہ جمع مؤنث مکسر اسم مفعول
وَمُضَیْرِیْبٌ	یک مرد اندک زدہ شدہ	//	صیغہ واحد مذکر مصغر اسم مفعول
وَمُضَیْرِیْبَةٌ	یک زن اندک زدہ شدہ	//	صیغہ واحدہ مؤنث مصغر اسم مفعول

[1] بدانکہ اسم مفعول بجائے سہ[3] معنے آید بجائے متکلم ومخاطب وغائب چنانچہ گوئی اَنَا مَضْرُوْبٌ وَاَنْتَ مَضْرُوْبٌ وَهُوَ مَضْرُوْبٌ ۱۲ [2] بدانکہ اسم مفعول از ثلاثی مجرد بروزن مَفْعُوْلٌ مے آید غالباً چوں مَضْرُوْبٌ وَمَقْتُوْلٌ واز غیر ثلاثی مجرد بروزن فعل مضارع آں باب مے آید باوردن میم مضمومہ بجائے حرف مضارع وبفتح ماقبل آخر وتنوین در آخر او مثل مُكْرَمٌ وَمُدَحْرَجٌ واسم مفعول بر شش صیغہ مے آید سہ[3] ازاں مذکر واو ود[2] وسہ ازاں مؤنث را بود ۱۲ صرف بہائی قدیم ص۱۲ [3] مَضْرُوْبٌ راز یُضْرَبُ بنا کردند یا حرف مضارع را حذف کردند بجائش میم مفتوحہ در آوردند وعین کلمہ را ضمہ دادہ واو ساکن برائے وزن مَفْعُوْلٌ در آوردہ تنوین تمکن وعلامت اسمیت در آخرش لاحق نمودند۔ مَضْرُوْبٌ شد ۱۲ عمدۃ الجواب فی ابنیۃ الابواب ۱۲ عہ بدانکہ اسم مفعول را از مضارع مجہول میگیرند ۱۲۔

عہ مَضَارِیْبُ جمع مَضْرُوْبٌ وَمَضْرُوْبَةٌ وَمِضْرَابٌ ایضًا ۱۲ مَفَاعِلُ جمع مَفْعَلٌ و مَفْعَلَةٌ و مَفْعِلٌ و مَفْعِلَةٌ ایضًا مَفَاعِیْلُ جمع مِفْعَلٌ ۱۲

بدانکہ فعل جحد را نیز چہاردہ صیغہ است بر قیاس ماضی معلوم و مجہول:-

فعل جحد معلوم — صرف کبیر فعل جحد معلوم

فعل جحد معلوم				
لَمْ یَضْرِبْ[1]	نہ زد آں یک مرد	در زمانہ گذشتہ	صیغہ واحد مذکر غائب	فعل جحد معلوم
لَمْ یَضْرِبَا	نہ زد آں دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	〃
لَمْ یَضْرِبُوْا	نہ زدند آں ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر غائبین	〃
لَمْ تَضْرِبْ	نہ زد آں یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث غائبہ	〃
لَمْ تَضْرِبَا	نہ زدند آں دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	〃
لَمْ یَضْرِبْنَ	نہ زدند آں ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث غائبات	〃
لَمْ تَضْرِبْ	نہ زدی تو یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر مخاطب	〃
لَمْ تَضْرِبَا	نہ زدید شما دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین	〃
لَمْ تَضْرِبُوْا	نہ زدید شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر مخاطبین	〃
لَمْ تَضْرِبِیْ	نہ زدی تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث مخاطبہ	〃
لَمْ تَضْرِبَا	نہ زدید شما دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین	〃
لَمْ تَضْرِبْنَ	نہ زدید شما ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث مخاطبات	〃
لَمْ اَضْرِبْ	نہ زدم من یک مرد یا یک زن	〃	صیغہ واحد متکلّم	〃
لَمْ نَضْرِبْ	نہ زدیم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع متکلّم	〃

[1] لم یضرب الخ را از یَضْرِبُ الخ بنا کردند چوں لم جازمہ جحدیہ را لش در آورند آخرش را جزم کرد علامت جزمی، سقوط حرکات شد در پنج صیغہ وسقوط نون اعرابی شد در ہفت صیغہ و ہیچ نشد در دو صیغہ زیرا آنچہ بنی اند المبنی مالا یتغیر آخرہ بدخول العوامل المختلفۃ علیہ و معنے مثبت را بمعنے منفی گرداند لَمْ یَضْرِبْ الخ شد ۱۲ کتاب عمدۃ الجواب۔ بدانکہ فعل مضارع معرب است مگر دو صیغہ یعنے جمع مؤنث غائبات و جمع مؤنث مخاطبات کہ ایں ہر دو مبنی اند

بیت

مبنی آں باشد کہ ماند برقرار ؛ معرب آں باشد کہ گردد بار بار

حروف جازمہ از پنج صیغہ حرکت آخر را حذف کنند و از ہفت صیغہ نون اعرابی را حذف کنند ۱۲ بدانکہ حروف جوازم پنج اند

بیت ؎ اِنْ وَلَمْ وَلَمَّا وَلامِ اَمر ولائے نہی نیز ؛ پنج حرف ایں جازم فعل اند ہر یک بے دغا ۱۲

بدانکہ فعل جحد مجہول را نیز چہار دہ صیغہ است برقیاس ماضی معلوم و مجہول :-

فعل جحد مجہول	☆ صرف کبیر فعل جحد مجہول ☆			
لَمْ يُضْرَبْ	زدہ نشد آں یک مرد	درزمانہ گذشتہ	صیغہ واحد مذکر غائب	فعل جحد مجہول
لَمْ يُضْرَبَا	زدہ نشدند آں دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	〃
لَمْ يُضْرَبُوْا	زدہ نشدند آں ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر غائبین	〃
لَمْ تُضْرَبْ	زدہ نشد آں یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث غائبہ	〃
لَمْ تُضْرَبَا	زدہ نشدند آں دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	〃
لَمْ يُضْرَبْنَ	زدہ نشدند آں ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث غائبات	〃
لَمْ تُضْرَبْ	زدہ نشدی تو یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر مخاطب	〃
لَمْ تُضْرَبَا	زدہ نشدید شما دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین	〃
لَمْ تُضْرَبُوْا	زدہ نشدید شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر مخاطبین	〃
لَمْ تُضْرَبِيْ	زدہ نشدی تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث مخاطبہ	〃
لَمْ تُضْرَبَا	زدہ نشدید شما دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین	〃
لَمْ تُضْرَبْنَ	زدہ نشدید شما ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث مخاطبات	〃
لَمْ أُضْرَبْ	زدہ نشدم من یک مرد یا یک زن	〃	صیغہ واحد متکلم	〃
لَمْ نُضْرَبْ	زدہ نشدیم تا دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع متکلم	〃

بدانکہ فعل نفی معلوم[عہ] رانیز چہاردہ صیغہ است برقیاس ماضی معلوم :-

✵ صَرفِ کبیر فعل نفی معلوم ✵

فعل نفی معلوم				
لَا یَضْرِبُ[لہ]	نمیزند یانخواہد زد آں یک مرد	درزمانہ حال یا استقبال	صیغہ واحد مذکر غائب	فعل نفی معلوم
لَا یَضْرِبَانِ	نمیزنند یانخواہند زد آں دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	〃
لَا یَضْرِبُوْنَ	نمیزنند یانخواہند زد آں ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر غائبین	〃
لَا تَضْرِبُ	نمیزند یانخواہد زد آں یک زن	〃	صیغہ واحدہ مونث غائبہ	〃
لَا تَضْرِبَانِ	نمیزنند یانخواہند زد آں دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مونث غائبتین	〃
لَا یَضْرِبْنَ	نمیزنند یانخواہند زد آں ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مونث غائبات	〃
لَا تَضْرِبُ	نمیزنی یانخواہی زد تو یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر مخاطب	〃
لَا تَضْرِبَانِ	نمیزنید یانخواہید زد شما دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین	〃
لَا تَضْرِبُوْنَ	نمیزنید یانخواہید زد شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر مخاطبین	〃
لَا تَضْرِبِیْنَ	نمیزنی یانخواہی زد تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مونث مخاطبہ	〃
لَا تَضْرِبَانِ	نمیزنید یانخواہید زد شما دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مونث مخاطبتین	〃
لَا تَضْرِبْنَ	نمیزنید یانخواہید زد شما ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مونث مخاطبات	〃
لَا اَضْرِبُ	نمیزنم یانخواہم زد من یک مرد یا یک زن	〃	صیغہ واحد متکلم	〃
لَا نَضْرِبُ	نمیزنیم یانخواہیم زد ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع متکلم	〃

[لہ] لَا یَضْرِبُ الخ را از یَضْرِبُ الخ بنا کردند۔ چوں لائے نفی در اولش در آوردند پس معنے مثبت را منفی گردانید و آخرش را ہیچ تغیر نکردند زیرانکہ لا نافیہ را در لفظ دخلے نیست ۱۲

[عہ] یعنی نفی مضارع معلوم ۱۲

بدانکہ فعل نفی مجہول را نیز چہاردہ صیغہ است برقیاس ماضی معلوم :-

فعل نفی مجہول	✷ صرف کبیر فعل نفی مجہول ✷			
لَا یُضْرَبُ	زدہ نمیشود یا زدہ نخواہد شد آں یک مرد	در زمانہ حال یا استقبال	صیغہ واحد مذکر غائب	فعل نفی مجہول
لَا یُضْرَبَانِ	زدہ نمیشوند یا زدہ نخواہند شد آں دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	〃
لَا یُضْرَبُوْنَ	زدہ نمیشوند یا زدہ نخواہند شد آں ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر غائبین	〃
لَا تُضْرَبُ	زدہ نمیشود یا زدہ نخواہد شد آں یک زن	〃	صیغہ واحد مؤنث غائبہ	〃
لَا تُضْرَبَانِ	زدہ نمیشوند یا زدہ نخواہند شد آں دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	〃
لَا یُضْرَبْنَ	زدہ نمیشوند یا زدہ نخواہند شد آں ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث غائبات	〃
لَا تُضْرَبُ	زدہ نمیشوی یا زدہ نخواہی شد تو یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر مخاطب	〃
لَا تُضْرَبَانِ	زدہ نمیشوید یا زدہ نخواہید شد شما دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین	〃
لَا تُضْرَبُوْنَ	زدہ نمیشوید یا زدہ نخواہید شد شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر مخاطبین	〃
لَا تُضْرَبِیْنَ	زدہ نمیشوی یا زدہ نخواہی شد تو یک زن	〃	صیغہ واحد مؤنث مخاطبہ	〃
لَا تُضْرَبَانِ	زدہ نمیشوید یا زدہ نخواہید شد شما دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین	〃
لَا تُضْرَبْنَ	زدہ نمیشوید یا زدہ نخواہید شد شما ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث مخاطبات	〃
لَا اُضْرَبُ	زدہ نمیشوم یا زدہ نخواہم شد من یک مرد یا یک زن	〃	صیغہ واحد متکلم	〃
لَا نُضْرَبُ	زدہ نمیشویم یا زدہ نخواہیم شد ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع متکلم	〃

ع یعنی نفی فعل مضارع مجہول ۱۲

[1] بدانکہ لَنْ مضارع را بمعنے مستقبل گرداند میزان الصرف مطبع مجتبائی ص ۱۶۔ و معنے حال در مضارع نماند ۱۲ حاشیہ تحت السطر و لَنْ مضارع را بمعنے مستقبل منفی گرداند ۱۲ فصول اکبری و گاہے لَنْ را محمول بر لَمْ

جازم سازند و حرف جازم قرار دہند کقولہ مصرع فَلَنْ یَّحِلَّ لِلْعَیْنَیْنِ بعدک منظر ۱۲ نوادر الاصول ص ۲۸ ۱۲

بدانکہ فعل نفی مؤکد معلوم را چہاردہ صیغہ است بر قیاس ماضی معلوم :-

فعل نفی مؤکد معلوم	صرف کبیر فعل نفی معلوم مؤکد بالن ناصبہ[1]			
لَنْ یَّضْرِبَ[2]	ہرگز نزند[3] یا نخواہد زد آں یک مرد	در زمانہ حال یا استقبال	صیغہ واحد مذکر غائب	فعل نفی مؤکد معلوم
لَنْ یَّضْرِبَا	ہرگز نزنند یا نخواہند زد آں دو مرداں	//	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	//
لَنْ یَّضْرِبُوْا	ہرگز نزنند یا نخواہند زد آں ہمہ مرداں	//	صیغہ جمع مذکر غائبین	//
لَنْ تَضْرِبَ	ہرگز نزند یا نخواہد زد آں یک زن	//	صیغہ واحد مؤنث غائبہ	//
لَنْ تَضْرِبَا	ہرگز نزنند یا نخواہند زد آں دو زناں	//	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	//
لَنْ یَّضْرِبْنَ	ہرگز نزنند یا نخواہند زد آں ہمہ زناں	//	صیغہ جمع مؤنث غائبات	//
لَنْ تَضْرِبَ	ہرگز نزنی یا نخواہی زد تو یک مرد	//	صیغہ واحد مذکر مخاطب	//
لَنْ تَضْرِبَا	ہرگز نزنید یا نخواہید زد شما دو مرداں	//	صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین	//
لَنْ تَضْرِبُوْا	ہرگز نزنید یا نخواہید زد شما ہمہ مرداں	//	صیغہ جمع مذکر مخاطبین	//
لَنْ تَضْرِبِیْ	ہرگز نزنی یا نخواہی زد تو یک زن	//	صیغہ واحد مؤنث مخاطبہ	//
لَنْ تَضْرِبَا	ہرگز نزنید یا نخواہید زد شما دو زناں	//	صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین	//
لَنْ تَضْرِبْنَ	ہرگز نزنید یا نخواہید زد شما ہمہ زناں	//	صیغہ جمع مؤنث مخاطبتین	//
لَنْ اَضْرِبَ	ہرگز نزنم یا نخواہم زد من یک مرد یا یک زن	//	صیغہ واحد متکلم	//
لَنْ نَّضْرِبَ	ہرگز نزنیم یا نخواہیم زد ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	//	صیغہ جمع متکلم	//

[2] لَنْ یَّضْرِبَ الخ را از یَضْرِبُ بنا کردند چوں لَنْ ناصبہ در اولش در آوردند آخرش را نصب کرد علامت نصبی ظہور فتحات شد در پنج صیغہ و سقوط نون اعرابی شد در ہفت صیغہ و ہیچ نشد در دو صیغہ زیرا نچہ مبنی است المبنی ما لا یتغیر اٰخرہ بدخول العوامل المختلفۃ علیہ۔ لَنْ یَّضْرِبَ الخ شد ۱۲ کتاب عمدۃ الجواب۔

[3] لَنْ یَّضْرِبَ ہرگز نزند الخ ایں موافق ترجمہ تفسیر حسینی است چنانچہ در آیات ذیل آمدہ لَنْ نَّصْبِرَ عَلٰی طَعَامٍ وَّاحِدٍ ہرگز صبر نتوانیم کرد بر یک طعام۔ قولہ وَلَنْ تَرْضٰی عَنْکَ الْیَھُوْدُ ہرگز خوشنود نشوند از تو یہود ۱۲ منہ

[1] ایضاً چار حرف فعل مضارع را نصب دہند و حروف نواصب در یک بیت یک جا آمدہ اند ؎

اَنْ و لَنْ پس کَیْ اِذَنْ ایں چار حرف معتبر ٭ نصب مستقبل کنند ایں جملہ دائم اقتضا - ۱۲ منہ

فعل نفی مؤکد مجہول	* صرف کبیر فعل نفی مجہول مؤکد بالن ناصبہ *			
لَنْ يُضْرَبَ	ہرگز زدہ نشود یا زدہ نخواہد شد آں یک مرد	درزمانہ حال یا استقبال	صیغہ واحد مذکر غائب	فعل نفی مجہول مؤکد
لَنْ يُضْرَبَا	ہرگز زدہ نشوند یا زدہ نخواہند شد آں دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	〃
لَنْ يُضْرَبُوا	ہرگز زدہ نشوند یا زدہ نخواہند شد آں ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر غائبین	〃
لَنْ تُضْرَبَ	ہرگز زدہ نشود یا زدہ نخواہد شد آں یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث غائبہ	〃
لَنْ تُضْرَبَا	ہرگز زدہ نشوند یا زدہ نخواہند شد آں دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	〃
لَنْ يُضْرَبْنَ	ہرگز زدہ نشوند یا زدہ نخواہند شد آں ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث غائبات	〃
لَنْ تُضْرَبَ	ہرگز زدہ نشوی یا زدہ نخواہی شد تو یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر مخاطب	〃
لَنْ تُضْرَبَا	ہرگز زدہ نشوید یا زدہ نخواہید شد شما دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین	〃
لَنْ تُضْرَبُوا	ہرگز زدہ نشوید یا زدہ نخواہید شد شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر مخاطبین	〃
لَنْ تُضْرَبِي	ہرگز زدہ نشوی یا زدہ نخواہی شد تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث مخاطبہ	〃
لَنْ تُضْرَبَا	ہرگز زدہ نشوید یا نخواہید شد شما دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین	〃
لَنْ تُضْرَبْنَ	ہرگز زدہ نشوید یا نخواہید شد شما ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث مخاطبات	〃
لَنْ أُضْرَبَ	ہرگز زدہ نشوم یا زدہ نخواہم شد من یک مرد یا یک زن	〃	صیغہ واحد متکلم	〃
لَنْ نُضْرَبَ	ہرگز زدہ نشویم یا زدہ نخواہیم شد ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع متکلم	〃

۱ لَنْ يُضْرَبَ ہرگز زدہ نشود این ترجمہ موافق تفسیر حسینی است چنانچہ گفتہ لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ ہرگز پذیرفتہ نشود توبہ ایشاں پارہ سوم و قولہ تعالیٰ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ پس پذیرفتہ نشود آں دین ازو پارہ سوم تفسیر حسینی ۱۲ منہ

ف در زمانہ حال این معنے موافق قول امام دمامینی است چنانچہ در شرح تسہیل آوردہ کل انشاء لہ زمن حال من حیث کونہ انشاء ۱۲

فعل امر حاضر معلوم بے لام	* صرف کبیر فعل امر حاضر معلوم بے لام *			
اِضْرِبْ	بزن تو یک مرد	در زمانہ حال	صیغہ واحد مذکر	امر حاضر معلوم بے لام
اِضْرِبَا	بزنید شما دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر	〃
اِضْرِبُوْا	بزنید شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر	〃
اِضْرِبِیْ	بزن تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث	〃
اِضْرِبَا	بزنید شما دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث	〃
اِضْرِبْنَ	بزنید شما ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث	〃
امر حاضر با نون ثقیلہ	* امر حاضر معلوم با نون تاکید ثقیلہ *			
اِضْرِبَنَّ	ضرور بزن تو یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر	امر حاضر معلوم با نون تاکید ثقیلہ
اِضْرِبَانِّ	ضرور بزنید شما دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر	〃
اِضْرِبُنَّ	ضرور بزنید شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر	〃
اِضْرِبِنَّ	ضرور بزن تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث	〃
اِضْرِبَانِّ	ضرور بزنید شما دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث	〃
اِضْرِبْنَانِّ	ضرور بزنید شما ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث	〃
امر حاضر با نون خفیفہ	* امر حاضر معلوم با نون تاکید خفیفہ *			
اِضْرِبَنْ	ضرور بزن تو یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر	امر حاضر معلوم با نون تاکید خفیفہ
اِضْرِبُنْ	ضرور بزنید شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر	〃
اِضْرِبِنْ	ضرور بزن تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث	〃

نوادر الوصول شرح فصول اکبریہ ۲ف اضْرِبَنَّ الخ بدانکہ نون تاکید بمعنے البتہ مے آید واز انجاکہ تاکید در چیزے حاصل در ماضی ممکن نیست ہم چنیں در حاصل زمانہ حال کہ چنداں فائدہ ندارد مختص شد دخول آں بر صیغہ استقبال ۱۲ مولوی انور علی مرحوم حاشیہ صرف میر ۱۲ بدانکہ نزد کوفیین نون ثقیلہ است و نون خفیفہ فرع وے ونزد بصریین ہر یک باصل خود ست ۱۲ کذا فی المغنی ومیزان الصرف مطبع مجتبائی ف ۱۸ بدانکہ نون بر دو قسم ست نون تاکید ثقیلہ و نون تاکید خفیفہ۔ نون تاکید ثقیلہ نونیست مشدد ونون تاکید خفیفہ نونیست ساکن ومخفف و نون تاکید ثقیلہ در امر ونہی ودیگر ہر جاکہ معنے طلب باشد مے آید وہر جاکہ نون تاکید ثقیلہ مے آید خفیفہ نیز مے آید مگر در صیغہائے تثنیہ وجمع مؤنث شرح صرف بہائی ۱۲ منہ

٭ صرف کبیر فعل امر حاضر مجہول بالام ٭

فعل امر حاضر مجہول بالام				
لِتُضْرَبْ	زدہ شو تو یک مرد	در زمانہ حال[1] یا استقبال[2]	صیغہ واحد مذکر	فعل امر حاضر مجہول بالام
لِتُضْرَبَا	زدہ شوید شما دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر	〃
لِتُضْرَبُوْا	زدہ شوید شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر	〃
لِتُضْرَبِیْ	زدہ شو تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث	〃
لِتُضْرَبَا	زدہ شوید شما دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث	〃
لِتُضْرَبْنَ	زدہ شوید شما ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث	〃

٭ صرف کبیر فعل امر حاضر مجہول بانون تاکید ثقیلہ ٭

لِتُضْرَبَنَّ	ضرور زدہ شو تو یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر	امر حاضر مجہول بانون تاکید ثقیلہ
لِتُضْرَبَانِّ	ضرور زدہ شوید شما دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر	〃
لِتُضْرَبُنَّ	ضرور زدہ شوید شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر	〃
لِتُضْرَبِنَّ	ضرور زدہ شو تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث	〃
لِتُضْرَبَانِّ	ضرور زدہ شوید شما دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث	〃
لِتُضْرَبْنَانِّ	ضرور زدہ شوید شما ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث	〃

٭ صرف کبیر فعل امر حاضر مجہول بانون تاکید خفیفہ ٭

لِتُضْرَبَنْ	ضرور زدہ شو تو یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر	امر حاضر مجہول بانون تاکید خفیفہ
لِتُضْرَبُنْ	ضرور زدہ شوید شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر	〃
لِتُضْرَبِنْ	ضرور زدہ شو تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث	〃

[1] قولہ در زمانہ حال این معنے موافق قول امام دمامینی ست چنانچہ در شرح تسہیل آوردہ کل انشاء لہ زمن حال من حیث کونہ انشاء ۱۲ نوادر الوصول صہ ۱۶

[2] در زمانہ استقبال این معنے موافق قول ابن مالک است۔ چنانچہ در تسہیل گفتہ الامر مستقبل ابداً ۱۲ نوادر الوصول صہ ۱۶

فعل امر غائب معلوم	✵ صرف کبیر فعل امر غائب معلوم ✵			
لِيَضْرِبْ	باید کہ بزند آں یک مرد	در زمانہ استقبال[1] در زمانہ حال[2]	صیغہ واحد مذکر غائب	فعل امر غائب معلوم بالام
لِيَضْرِبَا	باید کہ بزنند آں دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	〃
لِيَضْرِبُوا	باید کہ بزنند آں ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر غائب	〃
لِتَضْرِبْ	باید کہ بزند آں یک زن	〃	صیغہ واحد مؤنث غائبہ	〃
لِتَضْرِبَا	باید کہ بزنند آں دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	〃
لِيَضْرِبْنَ	باید کہ بزنند آں ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث غائبات	〃
لِأَضْرِبْ	باید کہ بزنم من یک مرد یا یک زن	〃	صیغہ واحد متکلم	〃
لِنَضْرِبْ	باید کہ بزنیم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع متکلم	〃

بانون ثقیلہ	بانون خفیفہ	✵ فعل امر غائب معلوم بانون تاکید ثقیلہ وخفیفہ ✵			
لِيَضْرِبَنَّ[3]	لِيَضْرِبَنْ	ضرور باید کہ بزند آں یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر غائب	〃
لِيَضْرِبَانِّ	٭	ضرور باید کہ بزنند آں دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	〃
لِيَضْرِبُنَّ	لِيَضْرِبُنْ	ضرور باید کہ بزنند آں ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر غائبین	〃
لِتَضْرِبَنَّ	لِتَضْرِبَنْ	ضرور باید کہ بزند آں یک زن	〃	صیغہ واحد مؤنث غائبہ	〃
لِتَضْرِبَانِّ	٭	ضرور باید کہ بزنند آں دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	〃
لِيَضْرِبْنَانِّ	٭	ضرور باید کہ بزنند آں ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث غائبات	〃
لِأَضْرِبَنَّ	لِأَضْرِبَنْ	ضرور باید کہ بزنم من یک مرد یا یک زن	〃	صیغہ واحد متکلم	〃
لِنَضْرِبَنَّ	لِنَضْرِبَنْ	ضرور باید کہ بزنیم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع متکلم	〃

[1] قولہ در زمانہ استقبال ایں معنے موافق قول ابن مالک ست چنانچہ در تسہیل گفتہ الامر مستقبل ابداً ۱۲ نوادر الوصول صفحہ ۱۶

[2] قولہ یا در زمانہ حال ایں معنے موافق قول دمامینی است چنانچہ در شرح تسہیل گفتہ کل انشاء لہ زمن حال من حیث کونہ انشاء ۱۲ نوادر الوصول ص ۱۶

[3] لیضربن ہر آئینہ کہ بزند گفتن نیز جائز است ۱۲ منہ

صرف کبیر فعل امر غائب مجہول

فعل امر غائب مجہول				
لِیُضْرَبْ	بایدکہ زدہ شود آں یک مرد	درزمانہ حال[۱] یا استقبال[۲]	صیغہ واحد مذکر غائب	فعل امر غائب مجہول
لِیُضْرَبَا	بایدکہ زدہ شوند آں دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	〃
لِیُضْرَبُوْا	بایدکہ زدہ شوند آں ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر غائبین	〃
لِتُضْرَبْ	بایدکہ زدہ شود آں یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث غائبہ	〃
لِتُضْرَبَا	بایدکہ زدہ شوند آں دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	〃
لِیُضْرَبْنَ	بایدکہ زدہ شوند آں ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث غائبات	〃
لِاُضْرَبْ	بایدکہ زدہ شوم من یک مرد یا یک زن	〃	صیغہ واحد متکلم	〃
لِنُضْرَبْ	بایدکہ زدہ شویم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع متکلم	〃

فعل امر غائب مجہول بانون ثقیلہ وخفیفہ

بانون ثقیلہ	بانون خفیفہ				
لِیُضْرَبَنَّ	لِیُضْرَبَنْ	ضرور باید کہ زدہ شود آں یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر غائب	〃
لِیُضْرَبَانِّ	۔	ضرور باید کہ زدہ شوند آں دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	〃
لِیُضْرَبُنَّ	لِیُضْرَبُنْ	ضرور باید کہ زدہ شوند آں ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر غائبین	〃
لِتُضْرَبَنَّ	لِتُضْرَبَنْ	ضرور باید کہ زدہ شود آں یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث غائبہ	〃
لِتُضْرَبَانِّ	۔	ضرور باید کہ زدہ شوند آں دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	〃
لِیُضْرَبْنَانِّ	۔	ضرور باید کہ زدہ شوند آں ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث غائبات	〃
لِاُضْرَبَنَّ	لِاُضْرَبَنْ	ضرور باید کہ زدہ شوم من یک مرد یا یک زن	〃	صیغہ واحد متکلم	〃
لِنُضْرَبَنَّ	لِنُضْرَبَنْ	ضرور باید کہ زدہ شویم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع متکلم	〃

[۱] قولہ درزمانہ حال ایں معنے موافق قول دمامینی است کما مر ۱۲

[۲] درزمانہ استقبال ایں معنے موافق قول ابن مالک ست چنانچہ در تسہیل گفتہ الامر مستقبل ابداً ۱۲ نوادر الوصول صفحہ ۱۶ ۔

فعل نہی حاضر معلوم	✵ صرف کبیر فعل نہی[1] حاضر معلوم ✵			
لَا تَضْرِبْ	مزن تو یک مرد	در زمانہ حال[2] یا استقبال	صیغہ واحد مذکر مخاطب	فعل نہی حاضر معلوم
لَا تَضْرِبَا	مزنید شما دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین	〃
لَا تَضْرِبُوْا	مزنید شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر مخاطبین	〃
لَا تَضْرِبِیْ	مزن تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث مخاطبہ	〃
لَا تَضْرِبَا	مزنید شما دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین	〃
لَا تَضْرِبْنَ	مزنید شما ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث مخاطبات	〃

✵ فعل نہی حاضر معلوم بانون تاکید ثقیلہ ✵

لَا تَضْرِبَنَّ	ہرگز مزن تو یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر مخاطب	بانون تاکید ثقیلہ
لَا تَضْرِبَانِّ	ہرگز مزنید شما دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین	〃
لَا تَضْرِبُنَّ	ہرگز مزنید شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر مخاطبین	〃
لَا تَضْرِبِنَّ	ہرگز مزن تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث مخاطبہ	〃
لَا تَضْرِبَانِّ	ہرگز مزنید شما دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین	〃
لَا تَضْرِبْنَانِّ	ہرگز مزنید شما ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث مخاطبات	〃

✵ فعل نہی حاضر معلوم بانون تاکید خفیفہ ✵

لَا تَضْرِبَنْ	ہرگز مزن تو یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر مخاطب	بانون تاکید خفیفہ
لَا تَضْرِبُنْ	ہرگز مزنید شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر مخاطبین	〃
لَا تَضْرِبِنْ	ہرگز مزن تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث مخاطبہ	〃

[1] بدانکہ نہی فعل مضارع است کہ در اول او لائے ناہیہ جازمہ مے آید و آخرش را مجزوم گرداند بطریقیکہ در امر مذکور شدہ نہی در لفظ چوں امر است در احکام مجزوم شدن آخر و در معنے مخالف است چراکہ امر فرمودن کارے بود و نہی باز داشتن از وے و نہی بر دو قسم است نہی حاضر و نہی غائب و ہر یکے ازیں ہر دو معلوم و مجہول است ۱۲ صرف بہائی قدیم ص ۲۱ ۱۲۔

[2] بدانکہ در نہی معنے حال یا استقبال ہر دو جائز است بر اختلاف قولین کما مر ۱۲ منہ

فعل نہی حاضر مجہول	صرف کبیر فعل نہی حاضر مجہول			
لَا تُضْرَبْ	زدہ مشو تو یک مرد	در زمانہ استقبال[1] یا حال[2]	صیغہ واحد مذکر مخاطب	فعل نہی حاضر مجہول
لَا تُضْرَبَا	زدہ نشوید شما دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین	〃
لَا تُضْرَبُوْا	زدہ نشوید شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر مخاطبین	〃
لَا تُضْرَبِیْ	زدہ مشو تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث مخاطبہ	〃
لَا تُضْرَبَا	زدہ نشوید شما دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین	〃
لَا تُضْرَبْنَ	زدہ نشوید شما ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث مخاطبات	〃

بانون تاکید ثقیلہ	فعل نہی حاضر مجہول بانون تاکید ثقیلہ			
لَا تُضْرَبَنَّ	ہرگز زدہ مشو تو یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر مخاطب	〃
لَا تُضْرَبَانِّ	ہرگز زدہ نشوید شما دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین	〃
لَا تُضْرَبُنَّ	ہرگز زدہ نشوید شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر مخاطبین	〃
لَا تُضْرَبِنَّ	ہرگز زدہ مشو تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث مخاطبہ	〃
لَا تُضْرَبَانِّ	ہرگز زدہ نشوید شما دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین	〃
لَا تُضْرَبْنَانِّ	ہرگز زدہ نشوید شما ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث مخاطبات	〃

بانون تاکید خفیفہ	فعل نہی حاضر مجہول بانون تاکید خفیفہ			
لَا تُضْرَبَنْ	ہرگز زدہ مشو تو یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر مخاطب	〃
لَا تُضْرَبُنْ	ہرگز زدہ نشوید شما ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر مخاطبین	〃
لَا تُضْرَبِنْ	ہرگز زدہ مشو تو یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث مخاطبہ	〃

[1] قولہ در زمانہ استقبال این معنے موافق قول ابن مالک است چنانکہ در تسہیل گفتہ الامر مستقبل ابداً ۱۲ نوادر الوصول ص۱۶

[2] قولہ در زمانہ حال این معنے موافق قول امام دمامینی است چنانکہ در شرح تسہیل آوردہ کل انشاء لہ زمن حال من حیث کونہ انشاء۔ نوادر الوصول ۱۲

صرف کبیر فعل نہی غائب معلوم

فعل نہی غائب معلوم				
لَا یَضْرِبْ	نزند آں یک مرد	در زمانہ حال[1] یا استقبال	صیغہ واحد مذکر غائب	فعل نہی غائب معلوم
لَا یَضْرِبَا	نزنند آں دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	〃
لَا یَضْرِبُوْا	نزنند آں ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر غائبین	〃
لَا تَضْرِبْ	نزند آں یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث غائبہ	〃
لَا تَضْرِبَا	نزنند آں دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	〃
لَا یَضْرِبْنَ	نزنند آں ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث غائبات	〃
لَا اَضْرِبْ[2]	نزنم من یک مرد یا یک زن	〃	صیغہ واحد متکلم	〃
لَا نَضْرِبْ	نزنیم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع متکلم	〃

فعل نہی غائب معلوم بانون تاکید ثقیلہ وخفیفہ

بانون ثقیلہ	بانون خفیفہ				
لَا یَضْرِبَنَّ	لَا یَضْرِبَنْ	ہرگز نزند آں یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر غائب	〃
لَا یَضْرِبَانِّ	•	ہرگز نزنند آں دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	〃
لَا یَضْرِبُنَّ	لَا یَضْرِبُنْ	ہرگز نزنند آں ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر غائبین	〃
لَا تَضْرِبَنَّ	لَا تَضْرِبَنْ	ہرگز نزند آں یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث غائبہ	〃
لَا تَضْرِبَانِّ	•	ہرگز نزنند آں دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	〃
لَا یَضْرِبْنَانِّ	•	ہرگز نزنند آں ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث غائبات	〃
لَا اَضْرِبَنَّ	لَا اَضْرِبَنْ	ہرگز نزنم من یک مرد یا یک زن	〃	صیغہ واحد متکلم	〃
لَا نَضْرِبَنَّ	لَا نَضْرِبَنْ	ہرگز نزنیم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع متکلم	〃

[1] در نہی معنے حال یا استقبال ہر دو جائز است برا ختلاف قولین کما مر مصرحا ۱۲۔

[2] چوں فعل نہی متکلم را دو صیغہ بود فقط لہذا ایں را جدا سرخی ندادند ودر نہی غائب ملحق کردند ۱۲ عبدالتواب ملتانی ؒ

فعل نہی غائب مجہول	صرف کبیر فعل نہی غائب مجہول			
لَا یُضْرَبْ	زدہ نشود آں یک مرد	در زمانہ حال[١] یا استقبال	صیغہ واحد مذکر غائب	فعل نہی غائب مجہول
لَا یُضْرَبَا	زدہ نشوند آں دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	〃
لَا یُضْرَبُوْا	زدہ نشوند آں ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر غائبین	〃
لَا تُضْرَبْ	زدہ نشود آں یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث غائبہ	〃
لَا تُضْرَبَا	زدہ نشوند آں دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	〃
لَا یُضْرَبْنَ	زدہ نشوند آں ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث غائبات	〃
لَا اُضْرَبْ	زدہ نشوم من یک مرد یا یک زن	〃	صیغہ واحد متکلم	〃
لَا نُضْرَبْ	زدہ نشویم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع متکلم	〃

بانون تاکید ثقیلہ	بانون تاکید خفیفہ	فعل نہی غائب مجہول بانون تاکید ثقیلہ وخفیفہ			
لَا یُضْرَبَنَّ	لَا یُضْرَبَنْ	ہرگز زدہ نشود آں یک مرد	〃	صیغہ واحد مذکر غائب	〃
لَا یُضْرَبَانِّ	.	ہرگز زدہ نشوند آں دو مرداں	〃	صیغہ تثنیہ مذکر غائبین	〃
لَا یُضْرَبُنَّ	لَا یُضْرَبُنْ	ہرگز زدہ نشوند آں ہمہ مرداں	〃	صیغہ جمع مذکر غائبین	〃
لَا تُضْرَبَنَّ	لَا تُضْرَبَنْ	ہرگز زدہ نشود آں یک زن	〃	صیغہ واحدہ مؤنث غائبہ	〃
لَا تُضْرَبَانِّ	.	ہرگز زدہ نشوند آں دو زناں	〃	صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین	〃
لَا تُضْرَبْنَانِّ	.	ہرگز زدہ نشوند آں ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع مؤنث غائبات	〃
لَا اُضْرَبَنَّ	لَا اُضْرَبَنْ	ہرگز زدہ نشوم من یک مرد یا یک زن	〃	صیغہ واحد متکلم	〃
لَا نُضْرَبَنَّ	لَا نُضْرَبَنْ	ہرگز زدہ نشویم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں	〃	صیغہ جمع متکلم	〃

[١] در فعل نہی معنے حال یا استقبال ہر دو جائز ست بر اختلاف قولین کما مر ١٢ منہ

ف بدانکہ اسم ظرف از ثلاثی مجرد از باب فَعَلَ یَفْعِلُ بکسر عین مضارع مَفْعِلٌ و از یَفْعَلُ بفتح عین و ضم آں مَفْعَلٌ و از ابواب مثال مطلقاً بکسر عین آید چوں مَضْرِبٌ و مَوْعِدٌ و مَیْسِرٌ و مَوْجِلٌ و از باب ناقص مطلقاً بفتح عین مے آید چوں مَنْصَرٌ و مَشْہَدٌ و مَدْعیً و مَرْمیً

صیغہائے اسم ظرف	ترجمہ صیغہائے اسم ظرف	نام صیغہ	افعل التفضیل للمذکر منہ	ترجمہ صیغہائے اسم تفضیل	نام صیغہ
مَضْرِبٌ	یک وقت زدن یا یک جائے زدن	صیغہ واحد مذکر اسم ظرف	اَضْرَبُ	زنندہ تر یک مرد	صیغہ واحد مذکر اسم تفضیل
مَضْرِبَانِ	دو وقت زدن یا دو جائے زدن	صیغہ تثنیہ مذکر اسم ظرف	اَضْرَبَانِ	زنندہ تر دو مرداں	صیغہ تثنیہ مذکر اسم تفضیل
مَضَارِبُ	سہ وقت زدن یا ہمہ جائے زدن	صیغہ جمع مذکر مکسر اسم ظرف	اَضْرَبُوْنَ	زنندہ تر ہمہ مرداں	صیغہ جمع مذکر سالم ״
وَمُضَيْرِبٌ	اندک وقت زدن یا اندک جائے زدن	صیغہ واحد مذکر مصغر اسم ظرف	اَضَارِبُ	زنندہ تر ہمہ مرداں	صیغہ جمع مذکر مکسر ״
مَضْرِبَةٌ	بلحوق تا ہم جائز ست ۱۲	*	وَاُضَيْرِبُ	اندک زنندہ تر یک مرد	صیغہ واحد مذکر مصغر
صیغہائے اسم آلہ	ترجمہ صیغہائے اسم آلہ	نام صیغہ	وللمؤنث منہ	ترجمہ	نام صیغہ
مِضْرَبٌ	یک آلہ زدن	صیغہ واحد مذکر اسم آلہ	ضُرْبٰی	زنندہ تر یک زن	صیغہ واحد مؤنث اسم تفضیل
مِضْرَبَانِ	دو آلہ زدن	صیغہ تثنیہ مذکر اسم آلہ	ضُرْبَیَانِ	زنندہ تر دو زناں	صیغہ تثنیہ مؤنث ״
مَضَارِبُ	بسیار آلہ زدن	صیغہ جمع مذکر مکسر اسم آلہ	ضُرْبَیَاتٌ	زنندہ تر ہمہ زناں	صیغہ جمع مؤنث سالم ״
وَمُضَيْرِبٌ	اندک آلہ زدن	صیغہ واحد مذکر مصغر اسم آلہ	ضُرَبٌ	زنندہ تر ہمہ زناں	صیغہ جمع مؤنث مکسر ״
مِضْرَبَةٌ	یک آلہ زدن	صیغہ واحد مؤنث اسم آلہ	ضُرَيْبٰی	اندک زنندہ تر یک زن	صیغہ واحد مؤنث مصغر ״
مِضْرَبَتَانِ	دو آلہ زدن	صیغہ تثنیہ مؤنث ״	فعل التعجب منہ	ترجمہ	
مَضَارِبُ	ہمہ آلہ زدن	صیغہ جمع مذکر مکسر ״	مَا اَضْرَبَہٗ	چہ خوش ضارب ست آں مرد یا چہ ضارب کرد آں را	
وَمُضَيْرِبَةٌ	اندک آلہ زدن	صیغہ واحد مؤنث مصغر ״	وَاَضْرِبْ بِہٖ	״	بدانکہ تصغیر فعل تعجب قلیل مے آید چوں مَا اُصَيْلِحَ زَیْدًا وَمَا اُحَیْسِنَہٗ ۱۲ منہ
مِضْرَابٌ	یک آلہ زدن	صیغہ واحد مذکر ״	وَضَرُبَ	״	
مِضْرَابَانِ	دو آلہ زدن	صیغہ تثنیہ مذکر ״	وَضَرُبَتْ	״	
مَضَارِيْبُ	ہمہ آلہ زدن	صیغہ جمع مذکر مکسر ״	بدانکہ افعل سہ چیز را بود اول اسم صریح چوں اجل و اکحل رگہا یکہ از آن خون کشانند و چشمیکہ سیاہ باشد از سرمہ دوم صفت چوں احمر مردے سرخ و مؤنث او فعلاء آید جمع ایشاں فُعْل آید بضم فا و سکون عین چوں حمراء زنے سرخ و حُمْرٌ مرداں و زناں سرخ سوم فعل تفضیل چوں اکبر مرد بزرگتر یا اصغر خورد تر و مؤنث او فُعلیٰ آید چوں کبریٰ و صغریٰ۔ پنج گنج صفحہ ۵۳۔		
وَمُضَيْرِيْبٌ	اندک آلہ زدن	صیغہ واحد مذکر مصغر ״			
وَمُضَيْرِبَةٌ	״	نزد بعض اہل فن			

چنانچہ شاعرے گفتہ بیت ظرف یَفْعِلُ مَفْعِلٌ آید بہ زابواب مثال ؛ غیر یَفْعِلُ مَفْعَلٌ آید ہم ناقص بے کمال ؛ و ظرف مضاعف بر قیاس صحیح است چوں مفر و مفر و ظرف لفیف بر قیاس ناقص ست و ظرف اجوف مطلقاً بر قیاس ابواب صحیح است ۱۲

ف بدانکہ لحوق تانیث تا آخر اسم ظرف جائز ست چنانچہ از کتب لغت ظاہر مے شود مَثَابَةٌ باز گشتن گاہ مَرْتَبَةٌ پلے گاہ مَسْرَحَةٌ چراگاہ مَشْرَبَةٌ جائے آب خوردن ۔ مَفَازَةٌ رہیدن گاہ و فیروزی یافتن گاہ مَدْرَسَةٌ درس گفتن گاہ ۔ مَحَلَّةٌ منزل و مقام مردم ۔ مَرْحَلَةٌ منزل منزلۃ فرود آمدن گاہ و پایگاہ ۔ مَحْکَمَةٌ جائے حکم کردن مَلْحَمَةٌ کارگاہ و جنگ گاہ عظیم مَثَانَةٌ جائے جمع شدن بول آدمی و حیوانات مَعْرَکَةٌ جائے انبوہے لشکر و مردم مَظِنَّةٌ جائے گمان بردن ۱۲ منتخب ایضاً عبدالوہاب بن ابراہیم زنجانی در رسالہ خود المعروف بہ زنجانی چنیں گفتہ وقد تدخل علی بعضہا تاء التانیث کالمقبرۃ والمشرقۃ ۱۲ زنجانی (بقیہ بر صفحہ ۳۲ باید دید)

بابِ دوم صحیح ثلاثی مجرّد بروزن فَعَلَ یَفْعُلُ چوں اَلنَّصْرُ یاری کردن

نَصَرَ[1]	یَنْصُرُ	نَصْرًا	فهو نَاصِرٌ وَنَصِیْرٌ	وَنُصِرَ	یُنْصَرُ	نَصْرًا	فذاك مَنْصُوْرٌ
لَمْ یَنْصُرْ	لَمْ یُنْصَرْ	لَا یَنْصُرُ	لَا یُنْصَرُ	لَنْ یَّنْصُرَ	لَنْ یُّنْصَرَ	الامر منه اُنْصُرْ	لِتُنْصَرْ
لِیَنْصُرْ	لِیُنْصَرْ	والنهی عنه لَا تَنْصُرْ	لَا تُنْصَرْ	لَا یَنْصُرْ	لَا یُنْصَرْ	الظرف منه مَنْصَرٌ	مَنْصَرَانِ
مَنَاصِرُ	وَمُنَیْصِرٌ	والآلة منه	مِنْصَرٌ	مِنْصَرَانِ	مَنَاصِرُ	وَمُنَیْصِرٌ	مِنْصَرَةٌ
مِنْصَرَتَانِ	مَنَاصِرُ	وَمُنَیْصِرَةٌ	مِنْصَارٌ	مِنْصَارَانِ	مَنَاصِیْرُ	وَمُنَیْصِیْرٌ	وَمُنَیْصِیْرَةٌ نزد بعض اہل فن
افعل التفضیل للمذکر منه		اَنْصَرُ	اَنْصَرَانِ	اَنْصَرُوْنَ	اَنَاصِرُ	وَاُنَیْصِرٌ	والمؤنث منه نُصْرٰی
نُصْرَیَانِ	نُصْرَیَاتٌ	نُصَرٌ	نُصَیْرٰی	فعل التعجب منه	مَا اَنْصَرَهٗ	وَاَنْصِرْ بِهٖ	وَنَصُرَ یا نَصُرَتْ

بابِ سوم صحیح ثلاثی مجرّد بروزن فَعِلَ یَفْعَلُ چوں اَلْعِلْمُ دانستن

عَلِمَ	یَعْلَمُ	عِلْمًا	فهو عَالِمٌ	وَعُلِمَ	یُعْلَمُ	عِلْمًا	فذاك مَعْلُوْمٌ
لَمْ یَعْلَمْ	لَمْ یُعْلَمْ	لَا یَعْلَمُ	لَا یُعْلَمُ	لَنْ یَّعْلَمَ	لَنْ یُّعْلَمَ	الامر منه اِعْلَمْ	لِتُعْلَمْ
لِیَعْلَمْ	لِیُعْلَمْ	والنهی عنه لَا تَعْلَمْ	لَا تُعْلَمْ	لَا یَعْلَمْ	لَا یُعْلَمْ	الظرف منه مَعْلَمٌ	مَعْلَمَانِ
مَعَالِمُ	مُعَیْلِمٌ	والآلة منه	مِعْلَمٌ	مِعْلَمَانِ	مَعَالِمُ	وَمُعَیْلِمٌ	مِعْلَمَةٌ
مِعْلَمَتَانِ	مَعَالِمُ	وَمُعَیْلِمَةٌ	مِعْلَامٌ	مِعْلَامَانِ	مَعَالِیْمُ	وَمُعَیْلِیْمٌ	وَمُعَیْلِیْمَةٌ نزد بعض اہل فن
افعل التفضیل للمذکر منه		اَعْلَمُ	اَعْلَمَانِ	اَعْلَمُوْنَ	اَعَالِمُ	وَاُعَیْلِمٌ	والمؤنث منه عُلْمٰی
عُلْمَیَانِ	عُلْمَیَاتٌ	عُلَمٌ	عُلَیْمٰی	وفعل التعجب منه	مَا اَعْلَمَهٗ	وَاَعْلِمْ بِهٖ	وَعَلُمَ یا عَلُمَتْ

[1] النصرُ النصرۃ یاری کردن و باراں باریدن ۱۲ تاج المصادر چند مصادر متعلق نَصَرَ یَنْصُرُ الحبُّ الحبان والحساب الحسابة والحبة خمر دن ۱۲ تاج. الخطبة والخطیٰی زن خواستن الطلب جستن العتب برپا شنہ زدن الکتاب والکتابة نوشتن الکرب غمگین کردن الکرب نار پستان شدن اللغوب مانده شدن الهرب بگریختن الثبات والثبوت ایستادن السکوت خاموش شدن القنوت فرمانبرداری کردن، در نماز ایستادن، در نماز دعا خواندن و خاموش بودن ۱۲ تاج المکث درنگ کردن المزج آمیختن الصراخ بانگ کردن البلود مقیم شدن الحسد بدخواستن۔ الحصد درودن۔ الخلود جاوید شدن الرشاد راه راست گرفتن الطرد راندن و دور کردن العبادة پرستیدن الفساد والفسود تباه شدن القعود نشستن النشور زنده شدن النشر آشکارا کردن چیز الدرس والدراسة علم خواندن ۱۲ تاج المصادر چند مصادر متعلق باب علم یعلم العجب شگفت داشتن الحدب مہربانی کردن الترب خاک آلوده شدن العطب ہلاک شدن العبث بازی کردن البهج شاد شدن الغنج ناز کردن السعادة نیک بخت شدن الزهاد زاہد شدن الشهود حاضر شدن الشهادة گواہی دادن السکر مست شدن العمر والعمر دیر زیستن اللبس پوشیدن العطش تشنہ شدن الغلط غلط کردن السخط خشم گرفتن الرضاع بالفتح شیر خوردن السمع بالسکون شنیدن الطمع والطماعة طمع کردن الغرق غرق شدن الضحاك والضحك خندیدن البخل بخیلی کردن الحزن اندوہگین شدن الفطن والفطانة زیرک شدن العلق آشکارا شدن القمن سزاوار شدن اللسن زبان آور شدن العضب گیاہ چریدن العلب سرگشتہ و حیران شدن الفقه دریافتن الفکاهة بالفتح خوش شدن ۱۲ تاج المصادر۔

[1] مصادر متعلق باب منع يمنع السماح والسماحة سخاوت كردن الشرح پديد كردن الطلوح بنگريدن الفتح كشادن وحكم كردن الفضح رسوا كردن الفلج شگافتن القبح نفرين كردن الكبح لگام باز كشيدن اللمح واللمحان نگريستن المدح ستودن المسح سودن برۓ دست المساحة بكسر الميم زمين پيمودن النزح آب كشيدن از چاه النصح والنصاحة بالفتح والنصاحية والتصرح نصيحت كردن الجحد والجحود انكار كردن السعد والسعود بمايون شدن المهد گسترانيدن الفحد برسان زدن الدحر والدحور دور كردن الذخور خوار شدن الزهور زدن شدن السحر جادو كردن الرحس تباه كردن الرعش لرزيدن القحوط باز ايستادن باران النفع باز داشتن از كسے زنا دادن چيزے النفع سود كردن اللحم گوشت دادن الرهن گرو كردن اللحن نفرين كردن المحن آزمودن الجبه پيشانى زدن ۱۲

باب چہارم صحیح ثلاثی مجرد بروزن فَعَلَ يَفْعَلُ چوں اَلْمَنْعُ باز داشتن

مَنَعَ [1]	يَمْنَعُ	مَنْعًا	فهو مَانِعٌ	ومُنِعَ	يُمْنَعُ	مَنْعًا	فذاك مَمْنُوعٌ
لَمْ يَمْنَعْ	لَمْ يُمْنَعْ	لَا يَمْنَعُ	لَا يُمْنَعُ	لَنْ يَمْنَعَ	لَنْ يُمْنَعَ	الامر منه اِمْنَعْ	لِتُمْنَعْ
لِيَمْنَعْ	لِيُمْنَعْ	والنهي عنه لَا تَمْنَعْ	لَا تُمْنَعْ	لَا يَمْنَعْ	لَا يُمْنَعْ	الظرف منه مَمْنَعٌ	مَمْنَعَانِ
مَمَانِعُ	مُمَيْنِعٌ	والآلة منه	مِمْنَعٌ	مِمْنَعَانِ	مَمَانِعُ	مُمَيْنِعٌ	مِمْنَعَةٌ ومُمَيْنِعَةٌ
مِمْنَعَتَانِ	مَمَانِعُ	مُمَيْنِعَةٌ	مِمْنَاعٌ	مِمْنَاعَانِ	مَمَانِيعُ	مُمَيْنِيعٌ	نزد بعض اہل فن
افعل التفضيل للمذكر منه	اَمْنَعُ	اَمْنَعَانِ	اَمْنَعُونَ	اَمَانِعُ	وَاُمَيْنِعُ	والمؤنث منه مُنْعَى	
مُنْعَيَانِ	مُنْعَيَاتٌ	مُنَعٌ	ومُنَيْعَى	وفعل التعجب منه	مَا اَمْنَعَهُ	وَاَمْنِعْ بِهٖ	ومَنُعَ يا مَنُعَتْ

باب پنجم صحیح ثلاثی مجرد بروزن فَعِلَ يَفْعِلُ چوں اَلْحِسْبَانُ [2] پنداشتن

حَسِبَ	يَحْسِبُ	حِسْبَانًا فهو حَسِيبٌ	وحُسِبَ	يُحْسَبُ	حِسْبَانًا	فذاك مَحْسُوبٌ	
لَمْ يَحْسِبْ	لَمْ يُحْسَبْ	لَا يَحْسِبُ	لَا يُحْسَبُ	لَنْ يَحْسِبَ	لَنْ يُحْسَبَ	الامر منه اِحْسِبْ	لِتُحْسَبْ
لِيَحْسِبْ	لِيُحْسَبْ	والنهي عنه لَا تَحْسِبْ	لَا تُحْسَبْ	لَا يَحْسِبْ	لَا يُحْسَبْ	الظرف منه مَحْسِبٌ	مَحْسِبَانِ
مَحَاسِبُ	مُحَيْسِبٌ	والآلة منه	مِحْسَبٌ	مِحْسَبَانِ	مَحَاسِبُ	مُحَيْسِبٌ	مِحْسَبَةٌ
مِحْسَبَتَانِ	مَحَاسِبُ	مُحَيْسِبَةٌ	مِحْسَابٌ	مِحْسَابَانِ	مَحَاسِيبُ	مُحَيْسِيبٌ	ومُحَيْسِبَةٌ نزد بعض اہل فن
افعل التفضيل للمذكر منه	اَحْسَبُ	اَحْسَبَانِ	اَحْسَبُونَ	اَحَاسِبُ	اُحَيْسِبُ	والمؤنث منه حُسْبَى	
حُسْبَيَانِ	حُسْبَيَاتٌ	حُسَبٌ	وحُسَيْبَى	وفعل التعجب منه	مَا اَحْسَبَهُ	اَحْسِبْ بِهٖ	وحَسُبَ يا حَسُبَتْ

[2] الحِسْبة بالكسر والفتح حِسبان بالكسر پنداشتن عم ک ف ۲ وک ايضاً والثاني شاذ لان كل فعل كان ماضيه مكسوراً فمستقبله مفتوح العين نحو علم يعلم الا اربعة احرف جاءت نوادر قالوا حسب يحسب ويبس ييبس ويئس ييئس ونعم ينعم وهذا في الصحيح من ابواب وفي المعتل كلاهما بالكسر مثل ومق يمق ووفق يفق ووثق يثق وورع يرع وورم يرم وورث يرث وولي يلي ۱۲ صراح ايضاً نعومة نرم ونازك شدن عم بضمها عم ک ف ۲

رعم ک ف ۲ مركبة من بابين وهو فضل يفضل على كسرهما وهو شاذ ۱۲ صراح ايضاً فضل منه شيء يفضل (ف) وفضل يفضل (ک ف) لغة فيه واخرى ايضاً مركبة من بابين وهو فضل يفضل (ک ف ۲) وهو شاذ لا نظير له قال سيبويه هذا عند اصحابنا يجي على اللغتين قال وكذلك نعم ينعم ومت تموت وكدت تكاد ۱۲ صراح۔

ع۵ شرف بالتحریک بلندی و جائے بلندی و بزرگی و بزرگ قدر شدن (عم بضمہما) صراح الشرف بزرگوار شدن ۱۲ تاج المصادر متعلق باب فعل یفعل ۔ الرطوبۃ تر شدن الصعوبۃ دشوار شدن الصلابۃ سخت شدن الفصاحۃ فراخ شدن الصغر خورد شدن العسر والعسور دشوار شدن القصر کوتاہ شدن الکبارۃ بزرگ شدن الکثرۃ بسیار شدن الرفعۃ بلند شدن السرع زود شدن۔ السعادۃ نیکو شدن الشجاعۃ دلیر شدن الشناعۃ زشت شدن الکاعۃ فرومایہ شدن الظرف والظرافۃ زیرک شدن النظافۃ پاک شدن النہاکۃ دلیر شدن الجمال خوب شدن السہولۃ نرم شدن الحلم بردبار شدن السقم بیمار شدن النعومۃ نازک شدن الخشونۃ درشت شدن السمرۃ گندم گون شدن الوردۃ گلگوں شدن ۱۲ تاج المصادر۔

بابِ ششم صحیح ثلاثی مجرد بر وزن فَعُلَ یَفْعُلُ چوں اَلشَّرَفُ بزرگ شدن

شَرُفَ	یَشْرُفُ	شَرَفًا فہو	شَرِیْفٌ	وَشُرِفَ بِہٖ	یُشْرَفُ بِہٖ	شَرَفًا	فذاک مَشْرُوْفٌ بِہٖ
لَمْ یَشْرُفْ	لَمْ یُشْرَفْ بِہٖ	لَا یَشْرُفُ	لَا یُشْرَفُ بِہٖ	لَنْ یَّشْرُفَ	لَنْ یُّشْرَفَ بِہٖ	الامر منہ اُشْرُفْ	لِتُشْرَفْ بِہٖ
لِیَشْرُفْ	لِیُشْرَفْ بِہٖ	والنہی عنہ لَا تَشْرُفْ	لَا تُشْرَفْ بِہٖ	لَا یَشْرُفْ	لَا یُشْرَفْ بِہٖ	الظرف منہ مَشْرَفٌ	مَشْرَفَانِ
مَشَارِفُ	وَمُشَیْرِفٌ	والاٰلۃ منہ	مِشْرَفٌ	مِشْرَفَانِ	مَشَارِفُ	وَمُشَیْرِفٌ	مِشْرَفَۃٌ
مِشْرَفَتَانِ	مَشَارِفُ	وَمُشَیْرِفَۃٌ	مِشْرَافٌ	مِشْرَافَانِ	مَشَارِیْفُ	مُشَیْرِیْفٌ	وَمُشَیْرِیْفَۃٌ نزد بعض اہل فن
افعل التفضیل للمذکر منہ		اَشْرَفُ	اَشْرَفَانِ	اَشْرَفُوْنَ	اَشَارِفُ	وَاُشَیْرِفُ	والمؤنث منہ شُرْفٰی
شُرْفَیَانِ	شُرْفَیَاتٌ	شُرَفٌ	شُرَیْفٰی	فعل التعجب منہ	مَا اَشْرَفَہٗ	اَشْرِفْ بِہٖ	وَشَرُفَ یا شَرُفَتْ

اوزانِ صفت مشبہ ✲						اوزانِ مبالغہ		
فَعْلٌ	صَعْبٌ	سخت	فَعُوْلٌ	رَءُوْفٌ	مہربان	فَعِلٌ	حَذِرٌ	بسیار ترسان
فِعْلٌ	صِفْرٌ	خالی	فَعَالٌ	جَبَانٌ	بزدل	فَعِیْلٌ	رَحِیْمٌ	بسیار مہربان
فُعْلٌ	صُلْبٌ	محکم	فِعَالٌ	ہِجَانٌ	زن کریمہ	فَعُوْلٌ	ضَرُوْبٌ	بسیار ضارب
فَعَلٌ	حَسَنٌ	نیک	فُعَالٌ	شُجَاعٌ	دلیر و بہادر	فَعَّالٌ	قَطَّاعٌ	بسیار قطع کنندہ
فَعِلٌ	خَشِنٌ	سخت	فَعَّالٌ	بَرَّاقٌ	درخشندہ	فُعَّالٌ	ضُرَّابٌ	بسیار زنندہ
فُعُلٌ	نُدُسٌ	مرد زیرک	فُعَّالٌ	کُبَّارٌ	بس بزرگ	مِفْعَلٌ	مِجْزَمٌ	بسیار قطع کنندہ
فِعَلٌ	دِیَمٌ	باران بسیار بارندہ	فَعْلٰی	عَطْشٰی	زن تشنہ	مِفْعَالٌ	مِجْزَامٌ	بسیار قطع کنندہ
فِعِلٌ	بِلِزٌ	بزرگ	فُعْلٰی	حُبْلٰی	زن باردار	مِفْعِیْلٌ	مِنْطِیْقٌ	نیک سخن گوئی
فُعَلٌ	حُطَمٌ	بسیار خوار	فَعَلٰی	حَیَدٰی	یقال حمار حیدی	فِعِّیْلٌ	شِرِّیْبٌ	بسیار نوشندہ
فُعُلٌ	جُنُبٌ	مرد ناپاک	فَعْلَانٌ	عَطْشَانٌ	مرد تشنہ	فُعَلَۃٌ	ضُحَکَۃٌ	بسیار ضاحک
اَفْعَلُ	اَبْیَضُ	سفید	فُعْلَانٌ	عُرْیَانٌ	مرد برہنہ	فُعَّلٌ	قُلَّبٌ	بسیار قالب
فَیْعِلٌ	جَیِّدٌ	نیکو	فَعَلَانٌ	حَیَوَانٌ	جاندار	فَعَّالَۃٌ	عَلَّامَۃٌ	بسیار دانا
فَاعِلٌ	ضَامِرٌ	باریک اندام	فَعْلَاءُ	حَمْرَاءُ	سرخ زن	فَعُوْلَۃٌ	حَمُوْلَۃٌ	بسیار حاذق
فَعِیْلٌ	رَحِیْمٌ	مہربان	فُعَلَاءُ	عُشَرَاءُ	دہ ماہہ آبستن ناقہ	✲	✲	✲

۱ فائدہ اوزانِ صفت مشبہ دو صد و چہل آمدہ اند ۱۲ منہ

۲ حمار حَیَدٰی بفتحتین اے یحید عن ظلہ للنشاطہ ۱۲ صراح

۳ جَیِّدٌ اصل جَیْوِدٌ بر وزن فَیْعِلٌ بود واو را بیا بدل کردند بعدہ یا را در یا ادغام کردند ۱۲ عفی عنہ

۴ حَیَوَانٌ بفتحات مصدر است بمعنے زندہ بودن و زندگانی و بمعنے جاندار مجاز است فارسیان بہر دو معنے بیشتر بسکون ثانی استعمال کنند قیل بالتحریک بمعنے حیات است و بفتح اول و سکون ثانی صفت مشبہ است ۱۲ غیاث اللغات

(ضمیمہ بقیہ حواشی ص۲۸)

۳؎ بصریاں میگویند کہ اصل وزن اسم آلہ مِفْعَلٌ است۔ واما مِفْعَالٌ و مِفْعَلَةٌ پس ہر دو فرع مِفْعَلٌ است زیرا کہ مزید فیہ فرع مجرد میشود ونزد امام سکاکی اصل وزن اسم آلہ مِفْعَالٌ است و مِفْعَلٌ مختصر اوست کہ الف ابلاعوض حذف کردند ودر مِفْعَلَةٌ تا عوض الف محذوف زائد کردہ شد واز یں جا است کہ در مِقْوَلٌ مِقْوَلَةٌ وامثال آں تعلیل یقال نہ کرد کہ در اصل مقوال است وآنجا وقوع ساکن بعد واو مانع تعلیل یافتہ میشود وشیخ ابن حاجب گفتہ کہ صیغہ مطرد اسم آلہ مِفعل ومفعال است واما مِفعلۃ تا پس سماعی ست وبکثرت آمدہ است اسم آلہ بروزن فِعَالٌ بکسر فا چوں سِرَادٌ اے آنچہ بداں درز ادیم را بدوزند کذا فی منتہی الارب۔ ایضاً اسم آلہ بروزن مُفْعُلٌ و مِفْعَالٌ مِفْعَلَةٌ مے آید چوں مِحْلَبٌ و مِفْتَاحٌ و مِكْسَبَةٌ بدانکہ اسم آلہ از غیر ثلاثی مجرد نمے آید از ثلاثی مجرد بغیر ازیں سہ صیغہ نیست و آنچہ مخالف اوست شاذ است اسم آلہ را سہ صیغہ است چوں مِضْرَبٌ یک آلہ زدن مِضْرَبَانِ دو آلہ زدن تا آخر ۱۲ شرح صرف بہائی۔ ۴؎ بدانکہ اسم تفضیل از ابواب ثلاثی مزید فیہ رباعی مطلقاً باتصال لفظ اَشَدُّ یا اَكْثَرُ یا مصدر آں باب مے آید چوں اَشَدُّ اِكْرَامًا اَشَدُّ اِنْصِرَافًا۔ اَكْثَرُ اِنْصِرَافًا۔ اَشَدُّ اِجْتِنَابًا۔ اَكْثَرُ اِجْتِنَابًا۔ اَشَدُّ دِحْرَاجًا اَكْثَرُ دِحْرَاجًا وغیرہ۔ كذا فی نوادر الوصول ۱۲ ؏

شَذَا العَرْف

فِي فَنِّ الصَّرْف

تأليف

الأستاذ الشيخ أحمد الحملاوي
أستاذ العلوم العربية بدار العلوم
وأحد علماء الأزهر الشريف رحمه الله

قديمي كتب خانه
مقابل آرام باغ۔ کراچی